

Een kwestie van grenzen stellen

Het leven van Marokkaanse irreguliere migranten in Nederland en de rol van ondersteuning door hulpgevers uit de Marokkaanse gemeenschap

Door Angelique Pronk

3316092

Januari 2012

Master Criminologie

Universiteit Utrecht

Universiteit Utrecht

Dr. B.C. Oude Breuil

Stichting Landelijk
Ongedocumenteerden
Steunpunt

Stichting LOS

R. Ederveen

VOORWOORD

Deze scriptie is het resultaat van 6,5 jaar lang studeren. Dit was niet mogelijk geweest zonder de onvoorwaardelijke steun van mijn ouders en hun geloof in mijn kunnen. Ook mijn broers ben ik dankbaar voor de mentale ondersteuning door middel van hun onmiskenbare droge humor en het vertrouwen dat zij in mij hebben dat het ‘toch altijd goed komt’.

Met mijn vriendinnen en UB-matties werden mijn frustraties gedeeld, herkend en gerelativeerd. Mijn huisgenoten wil ik bedanken voor de dagelijkse support en interesse in mijn scriptie.

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door het Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt. Mijn collega’s bij stichting LOS wil ik bedanken voor de gezellige lunches en interessante input. Bovenal wil ik Rian Ederveen bedanken voor het meedenken en aandragen van nieuwe ideeën voor zowel literatuur als respondenten.

Deze scriptie zou niet geweest zijn wat het is vandaag zonder de kritische blik van dr. Brenda Oude Breuil. Haar positief opbouwende kritiek en empowerende woorden gaven mij altijd weer hernieuwde inzichten en motivatie om hard aan de slag te gaan.

Het onderzoek was voor mijzelf een zeer verrijkende ervaring, waarbij ik veel gastvrijheid heb gekend binnen de Marokkaanse gemeenschap. Al mijn respondenten wil ik bedanken voor hun openhartigheid die leidden tot interessante en aangrijpende verhalen, welke een diepe indruk op mij hebben achtergelaten.

Eigenlijk wil ik iedereen bedanken die gedurende de afgelopen 6,5 jaar heeft bijgedragen aan mijn ontwikkeling, mijn nieuwsgierigheid gewekt heeft en mij geholpen heeft uitdagingen te overwinnen.

Mijn scriptie is het voorlopige resultaat.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	5
1.1 Uitgangsperspectief onderzoek	7
1.2 Methoden van onderzoek.....	8
1.2.1 Onderzoekspopulatie	8
1.2.2 Onderzoeksmethoden	9
1.2.3 Reflectie	11
2. Mondialisering en Migratie	14
2.1 Mondialisering en irreguliere migratie.....	14
2.2 Migratiehistorie van de Marokkaanse gemeenschap in Nederland	16
2.3 Marokkaanse irreguliere migranten.....	17
3. Criminalisering van irreguliere migranten	21
3.1 Culture of fear	21
3.2 Criminalisering van irreguliere migranten	22
3.3 Recente ontwikkelingen	24
3.4 Het naakte leven	24
3.5 Een kleurloos bestaan als witte illegaal.....	26
3.6 Het naakte leven van de reactieve irreguliere migrant.....	29
3.7 Agency en beperkingen van de actieve irreguliere migrant	30
3.8 Terugkeer.....	32
4. Ondersteuning vanuit hulpgevers	34
4.1 Informele sociale netwerken	34
4.2 Ondersteuning door de Marokkaanse gemeenschap.....	35
4.2.1 Ondersteuning door hulpgevers uit organisaties	36
4.2.2 Ondersteuning door hulpgevers uit moskee	38
4.2.3 Ondersteuning door familie	40
4.2.4 Individuele hulpgevers	42
4.3 Het ‘geheime genootschap’	43

4.4 Hulpgevers en het ‘geheime genootschap’	44
5. Vormen van hulp	48
5.1 Voedsel	48
5.2 Onderdak	49
5.3 Arbeid	52
5.4 Gezondheidszorg.....	54
5.5 Juridische positie	56
5.6 Ramadan	57
5.7 Obstakels	58
6. Conclusie	64
7. Aanbevelingen.....	68
Referenties	70
Bijlage I	73

1. INLEIDING

Wat heeft je gelokt illegaal om de zee over te steken?

Jij was als een vrije vogel geboren

Je vloog van tak tot tak

Nu slijt je je dagen in een glazen kooi

Wat heeft je hierheen gelokt

Waarom ben je de zee overgestoken

Dacht je dat 't werk hier bestond uit 't drukken op knopjes

Dacht je dat het geld hier aan de bomen groeide

Dacht je dat hier niemand op je zou neerkijken

En dat al je dromen zouden uitkomen

Wat heeft je ertoe gebracht

Om de zee over te steken

Zeg mij: hebben ze je gelokt of gestuurd

Of hebben ze je verkocht, illegaal

Zonder dat je het wist

Jouw zweet vormt rivieren

Beddingen en bruggen zijn aangelegd

Ze leiden naar de overkant van de zee

Als jij jammert dat dit afschuwelijk is

Dan gebieden ze je te zwijgen

Anders ben je ongehoorzaam

Leun op je lijdzaamheid

Dit alles was voor jou voorbestemd

Er is geen uitweg, je zit klem illegaal

Ze zien je, al steek je je kop in het zand

Je bent kreupel geworden

Niemand bekommert zich om jou

Je landgenoten laten je in de steek

Ze zijn je vergeten en zwijgen over je

De één heeft zijn buik volgegeten

De ander is bang

De gastheren waarden je werk niet

Ze zeggen dat de illegaal een slangenkop is

De illegaal is een dief, een gokker

Een drugsdealer en is vies van werken

Wat heb je aan dit alles overgehouden?

- Deel van het gedicht 'Tigassissin' van Ahmed Essadki (vertaald uit Marokkaans)¹ -

Dit gedicht is geschreven door Ahmed Essadki, een in Marokko universitair opgeleide man, die naar Nederland vertrok op zoek naar werk en vrijheid. Hij heeft jarenlang gewerkt in de Westlandse kassen, ondervond zelf hoe migranten zonder verblijfsvergunning behandeld werden en geeft daaraan uiting in zijn gedichten². Zijn gedicht illustreert de spanning tussen humaniteit en het sterk repressieve karakter van het beleid van de Nederlandse overheid waarin irreguliere migranten trachten te overleven. De irreguliere migrant is al lange tijd een vanzelfsprekend fenomeen in de West-Europese samenleving (Engbersen et al., 2002). Volksverhuizingen van "ongewenste" of niet geaccepteerde individuen of groepen zijn altijd al een politieke zorg geweest voor de heersende elite. Het idee dat deze mobiliteit moet worden gereguleerd aan de hand van een complex aan abstracte regelgeving is minder dan een eeuw oud (Cvajner & Scirotino, 2010). Regelgeving in Nederland is vertaald in een migratiebeleid dat door buitenstaanders als repressief wordt aangemerkt (Kox, 2010).

¹ <http://www.youtube.com/watch?v=H8XP-BOX0i8> Laatst geraadpleegd op 5 december 2011

² <http://www.amazigh.nl/2010/04/ahmed-essadki/> Laatst geraadpleegd op 8 december 2011

Een repressief beleid dat weinig overheidssteun biedt aan irreguliere migranten leidt ertoe dat zij meer afhankelijk worden van eigen sociale netwerken wanneer zij in Nederland wensen te blijven (Rusinovic et al., 2009; Kox 2010). Uit de bestaande literatuur komt naar voren dat het sociale netwerk een steeds grotere functie krijgt in de overlevingsstrategieën van irreguliere migranten. Ondanks de politieke aandacht en de onmiskenbare aanwezigheid van irreguliere migranten is wetenschappelijke kennis omtrent het sociale netwerk als verblijfsstrategie minimaal. Daarom is het wetenschappelijk relevant om te bekijken wat de aard is van sociale netwerken en welke rol zij spelen bij de ondersteuning aan irreguliere migranten (Mazucatto, 2009; Staring, 2001; Kox, 2010, Engbersen et al., 2002). Het onderzoek van Staring (2001) naar het migratieproces van illegale Turken in Nederland liet zien dat migranten vooral voordeel hadden bij een familiaal netwerk. Volgens Rusinovic et al. (2002), die onderzoek deed naar nieuwe vangnetten in de samenleving, kan niet gesproken worden van een alternatief vangnet voor irreguliere migranten, omdat daarvoor de hulpverlening te beperkt is. Wel werd juridische en financiële hulp verleend door organisaties, al was dit afhankelijk van de hulpvraag en de mogelijkheden van de instelling. Kox (2010) sloot zich hierbij aan en constateerde dat er sprake was van een 'losgeknoopt netwerk' dat tijdelijke en beperkte hulp bood. In hoofdstuk vier en vijf zal nader worden ingegaan op de bestaande wetenschappelijke kennis over dit fenomeen.

Het onderhavige onderzoek bekijkt in hoeverre binnen de Marokkaanse gemeenschap ondersteuning wordt geboden aan Marokkaanse irreguliere migranten. Er wordt gefocust op individuen binnen de Marokkaanse gemeenschap omdat een relationele inbedding vaak gebaseerd is op een gedeeld herkomstland (Staring, 2001). Daarnaast hebben Marokkaanse irreguliere migranten geen asielachtergrond, waardoor zij minder gemakkelijk kunnen aankloppen bij Nederlandse organisaties. Er is daarentegen een grote gemeenschap aan legaal verblijvende landgenoten aanwezig in Nederland waar zij om ondersteuning kunnen vragen³. De onderzoeksvraag luidt: *Wat is de rol van hulpgevers binnen de Marokkaanse gemeenschap in de ondersteuning van Marokkaanse irreguliere migranten in Nederland?* Het onderhavige onderzoek zal daarnaast ingaan op het leven van Marokkaanse irreguliere migranten in Nederland. Het onderzoek heeft een explorerend karakter; het gaat om een verkenning van de hulp gegeven vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Het onderzoek beoogt inzicht te geven in de gevolgen van het terugtrekken van de overheid en het voeren van een repressief beleid. De verkregen kennis zal een completer beeld geven van het leunen op landgenoten als verblijfsstrategie.

Onder ondersteuning wordt in deze studie elke vorm van hulp verstaan. Deze kan zowel van immateriële als van materiële aard zijn en zowel op de korte- als op de lange termijn hulp bieden (Staring, 2001). Het onderzoek maakt deel uit van een studie naar migranten(groepen)

³ Projectvoorstel Migrantengroepen en Ongedocumenteerde Hulpvragers (Stichting LOS, 2010)

en ongedocumenteerde hulpvragers van het Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt (LOS) en is tot stand gekomen binnen een stage bij deze organisatie. Stichting LOS heeft tot doel de hulpverlening vanuit migrantengroepen aan ongedocumenteerde hulpvragers te ondersteunen.

1.1 UITGANGSPERSPECTIEF ONDERZOEK

Deze studie is gelegen op de rand van de antropologie van migratie en mondialisering en de culturele criminologie. Antropologie is van oudsher een sociale wetenschap waarbij gebruik wordt gemaakt van kwalitatieve methoden van onderzoek. Participerende observatie vindt zijn grondslag binnen de antropologie (Decorte & Zaitch, 2009). Binnen de antropologie wordt het politieke discours van globalisering en migratie belangrijker, waar cultuur altijd al centraal heeft gestaan (Van der Pijl et al., 2009).

De criminologie heeft deze notie van cultuur expliciet toegevoegd als een dimensie binnen de wetenschap. De Chicago School wordt gezien als één van de grondleggers van de zogenaamde 'culturele criminologie', waar Robert Park, in het begin van de vorige eeuw, zijn studenten de stad in stuurde om opvattingen en gewoonten (cultuur) in kaart te brengen (zie Park, McKenzie & Burgess, 1925). Tegenwoordig moeten cultuur en criminaliteit, volgens Ferrell, Hayward en Young (2008) gezien worden tegen de achtergrond van de late moderniteit. Er is volgens hen sprake van een mondialiserende werkelijkheid die voor velen zorgt voor marginalisatie en uitsluiting, maar daartegenover staat een groot potentieel aan creativiteit en herstel menen zij. Deze werkelijkheid zorgt voor culturele dynamiek, maar ook voor een basis om een kritische blik te richten op de verdeling van de macht. Het onderhavige onderzoek past hierbinnen daar het repressieve beleid dat gevoerd wordt door de Nederlandse overheid, waardoor Marokkaanse irreguliere migranten in een meer marginale positie belanden, in contrast wordt geplaatst met de creativiteit die getoond wordt in het omgaan met deze omstandigheid, door ondersteuning te zoeken bij landgenoten uit de Marokkaanse gemeenschap.

Binnen de culturele criminologie wordt cultuur niet gezien als een eenheid (Siegel, Gemert & van Bovenkerk, 2008). Cultuur is niet essentialistisch en heeft geen oorzakelijke kracht. Echter met oog voor tradities en culturele waarden wordt het gedrag van irreguliere migranten en hun hulpgevers bestudeerd, zodat cultuur een sociale relevantie wordt gegeven (Oude Breuil, 2011). Er kan dan ook niet gesproken worden van dé Marokkaanse cultuur. Toch kunnen tradities en culturele waarden mijn inziens wel worden gehanteerd om bepaald gedrag in een bepaalde situatie begrijpelijk te maken, als een cultureel element.

1.2 METHODEN VAN ONDERZOEK

De nadruk binnen de huidige culturele criminologie ligt, net als in de antropologie, op informatie 'uit de eerste hand' door rechtstreeks contact met de onderzoeksgroep (Ferrell, Hayward & Young, 2008). Kwalitatief onderzoek met etnografische methoden is kenmerkend en wordt ook gebruikt in het onderhavige onderzoek. Het veldwerk heeft plaatsgevonden tussen 1 mei en 1 oktober 2011. Tijdens het schrijven was het mijn streven om anekdotes grondig te beschrijven, volgens het idee van *thick description* (Geertz, 1973). Hiermee wil ik inzicht geven in, en een context schetsen van het bestaan van Marokkaanse irreguliere migranten en de ondersteuning vanuit de Marokkaanse gemeenschap (Decorte & Zaitch, 2009).

1.2.1 ONDERZOEKSPOPULATIE

Het contact met de doelgroep is in eerste instantie met behulp van de contacten van stichting LOS bewerkstelligd. Daarnaast zijn verschillende Marokkaanse en/of Islamitische organisaties benaderd, die via het internet opgespoord zijn. Na een positieve reactie van individuen uit deze organisaties zijn er afspraken gemaakt voor interviews. Het zogenoemde sneeuwbaaleffect is uiteindelijk bepalend geweest voor de personen met wie ik heb gesproken. Hierbij helpt de onderzoeksgroep de onderzoeker bij het vinden van nieuwe respondenten (Decorte & Zaitch, 2009). Om de representativiteit van de onderzoeksgroep te waarborgen is gestreefd naar een zo groot mogelijke diversiteit in locatie en achtergrond van hulpgevers. Tussen hulpgevers was een groot onderling verschil in de mate van hulp die geboden werd en de intensiteit waarmee men contact had met Marokkaanse irreguliere migranten.

In totaal hebben interviews plaats gevonden met elf Marokkaanse organisaties, twee Nederlandse organisaties, vijf woordvoerders van moskeeën, drie advocaten, elf individuele hulpgevers en dertien Marokkaanse irreguliere migranten. Alle respondenten waren afkomstig uit Amsterdam, Den Haag, Leiden, Rotterdam of Utrecht. De twee Nederlandse organisaties waren specifiek gericht op het ondersteunen van irreguliere migranten. De elf Marokkaanse organisaties beoogden uiteenlopende doelen. Er waren organisaties die zich richtten op Marokkaanse vrouwen, het verbeteren van de multiculturele samenleving of specifiek op migratie. Er was geen Marokkaanse organisatie die zich specifiek richtte op irreguliere migranten. De moskeeën waarmee contact gelegd was, waren opgericht vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Individuen uit de Marokkaanse organisaties, moskeeën of individuele hulpgevers hebben zelf ook vaak een tijd irregulier in Nederland verbleven. Het merendeel van de respondenten waren eerste generatie⁴ Marokkanen. Zij konden goed inzicht geven in de ontwikkeling van het beleid en de gegeven hulp door de tijd heen. Daarnaast is ook gesproken

⁴ Een eerste generatie migrant is zelf in het buitenland geboren.

met tweede generatie⁵ Marokkanen. Contact met organisaties en moskeeën leidde tot contact met Marokkaanse irreguliere migranten. Andersom leidde contact met Marokkaanse irreguliere migranten tot contact met nieuwe Marokkaanse hulpgevers.

De populatie Marokkaanse irreguliere migranten bestond uit dertien respondenten in de leeftijd van 22 jaar tot 65 jaar. Hiervan waren er twee vrouwen en elf mannen. De achtergrond van irreguliere migranten was divers. De verschillende respondenten zullen uitgebreid besproken worden in het volgende hoofdstuk.

1.2.2 ONDERZOEKSMETHODEN

Er is gekozen voor kwalitatief onderzoek, omdat de hierbij geldende methoden meer diepgang geven dan kwantitatieve methoden, in het bijzonder omdat het een explorerend onderzoek betreft. Het onderhavige onderzoek behandelt een gevoelig onderwerp. Hulpgevers kunnen zich schamen voor de hulp die zij geven aan Marokkaanse irreguliere migranten of het juist verborgen willen houden en dientengevolge geen informatie willen verstrekken aan de onderzoeker (Van Gemert, 2002). Door middel van open interviews werden respondenten aangemoedigd om hun ervaringen te delen. Omdat het een gemarginaliseerde en verborgen onderzoeksgroep betreft waren kwalitatieve methoden van onderzoek uitermate geschikt. Door direct contact kon een vertrouwensband worden opgebouwd en ontstond wederzijds respect, wat toegang gaf tot gevoelige data en leidde tot observaties en anekdotes die door andere methoden niet in kaart gebracht zouden kunnen worden. De etnografische methoden gaven meer inzicht in de context waarin zowel Marokkaanse hulpgevers als Marokkaanse irreguliere migranten zich bevonden.

Triangulatie van data is tot stand gekomen door verschillende manieren van kwalitatief onderzoek te gebruiken. Het doel was om te spreken met verschillende betrokkenen en op deze manier meer betrouwbare en valide data te bereiken (Decorte & Zaitch, 2009). Er is gebruik gemaakt van half gestructureerde diepte interviews en participerende observatie. Daarnaast heeft er één focus groepsinterview plaatsgevonden en zijn enkele gevalstudies gedaan.

INTERVIEWS

De meeste informatie is verzameld door middel van half gestructureerde diepte interviews met individuen van Marokkaanse organisaties, moskeeën en individuele hulpgevers. Marokkaanse organisaties stonden altijd open voor een gesprek, moskeeën werkten ook graag mee. Aan de andere kant waren individuele hulpgevers en hulpgevers vanuit familie minder bereid hun verhaal te doen. Het gaat hier voornamelijk om individuen die een Marokkaanse irreguliere

⁵ Een tweede generatie migrant is iemand die minimaal één ouder heeft die in het buitenland is geboren, maar zelf in Nederland is geboren.

migrant in huis hebben. De omgeving weet vaak niet dat het een irreguliere migrant betreft. Een interview brengt daardoor risico's met zich mee, waardoor toegang tot deze groep erg beperkt was.

Daarnaast zijn er diepte interviews afgenomen met Marokkaanse irreguliere migranten. Dit om inzicht te geven in de achtergrond van de Marokkaanse irreguliere migranten, maar ook om hen te vragen naar het gebruik van het netwerk als verblijfsstrategie. Via het bijwonen van - en meehelpen tijdens Nederlandse lessen is het contact met irreguliere migranten tot stand gekomen. Maar ook via organisaties en advocaten zijn irreguliere migranten benaderd. Er heeft daarnaast één groepsgesprek plaatsgevonden met twee Marokkaanse irreguliere migranten, twee Marokkaanse hulpgevers en een Nederlandse hulpverlener.

Er is gekozen voor half gestructureerde diepte interviews, omdat binnen deze methode zowel voor de respondent als de onderzoeker vrijheid bestaat om gevarieerde data in te brengen. De interviews duurden gemiddeld anderhalf uur, met uitzondering van het focus groep interview dat vier uur geduurd heeft. De interviews met organisaties vonden plaats in het pand van de betrokken organisatie. De interviews met woordvoerders van de moskee vonden plaats in de moskee. De interviews met irreguliere migranten vonden plaats bij de organisaties waar de irreguliere migrant bekend was of op het kantoor van stichting LOS. Een enkele keer is afgesproken in een café.

Tijdens de interviews werd gebruik gemaakt van een topiclist (zie Bijlage 1). In het interview werd de respondent aangemoedigd om te antwoorden door middel van het stellen van open vragen. De asymmetrische machtsverhouding tussen de onderzoeker en de respondent werd getracht te verkleinen door informeel te communiceren met de respondent voorafgaand aan het interview. Speciale aandacht werd besteed aan het creëren van een aangename ambiance waarbij de respondent zich vertrouwd en veilig voelde om te antwoorden (McLafferty, 2004). Er is om die reden geen gebruik gemaakt van opname apparatuur. Tijdens de interviews werden notities gemaakt; deze werden later uitgewerkt. Citaten en anekdotes zijn gebruikt om karakteristieke passages weer te geven.

ETNOGRAFISCH ONDERZOEK

Naast interviews zijn er verschillende vormen van etnografisch onderzoek ingezet om meer inzicht te krijgen in de belevingswereld van Marokkaanse hulpgevers en Marokkaanse irreguliere migranten. De term etnografie wijst op de houding van de onderzoeker, die de groep probeert te begrijpen door gedetailleerde studie te doen (Decorte & Zaitch, 2009). Om de onderzoeksvragen te vormen en te beantwoorden is literatuur bestudeerd om inzicht te vergaren rondom de hulpverlening aan Marokkaanse irreguliere migranten.

Participerende observatie heeft plaatsgevonden op verschillende plekken binnen de Marokkaanse gemeenschap. Ik heb mij begeven bij verschillende Marokkaanse bakkers, slaggers, en buurthuizen om daar informele gesprekken te voeren over Marokkaanse irreguliere migranten en de ondersteuning vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Ook informele gesprekken tijdens mijn aanwezigheid in moskeeën en bij organisaties en bijeenkomsten hebben een bijdrage geleverd aan mijn veldwerkresultaten. Alle individuen, organisaties en moskeeën waren ervan op de hoogte dat ik mij bezighield met een onderzoek naar de ondersteuning aan Marokkaanse irreguliere migranten. Tijdens de Ramadan ben ik enkele keren bij moskeeën geweest. Bovendien ben ik tijdens het veldonderzoek bij verschillende Nederlandse lessen aan irreguliere migranten geweest. Het betreft hier geen uitgebreide, langdurige observatie zoals beschreven in Decorte & Zaitch (2009), maar om het ervaren en begrijpen van de setting door de onderzoeker binnen een korte tijd.

Decorte & Zaitch (2009) beschrijven een gevalstudie als een “gedetailleerde, intensieve studie van een afgebakende onderzoekseenheid” (Decorte & Zaitch, 2009: 174). Meerdere technieken en/of bronnen worden aangeboord om een geval in kaart te brengen. Gezien de relativiteit van deze definitie wordt binnen dit onderzoek gesproken van een gevalstudie wanneer interviews zijn afgenomen met meerdere hulpgevers van een specifieke Marokkaanse irreguliere migrant of wanneer er langdurig contact met een irreguliere migrant is in verschillende settingen. In het bijzonder de gevalstudies wezen op discrepanties in de data afkomstig van Marokkaanse hulpgevers enerzijds en Marokkaanse irreguliere migranten anderzijds. Een voorbeeld is een Marokkaanse hulpgever die mij doorverwees naar een irreguliere migrant. Deze hulpgever had zojuist aangegeven nooit onderdak te verschaffen, terwijl de Marokkaanse irreguliere migrant vertelde meermaals bij de hulpgever geslapen te hebben. Door gebruik van meerdere methoden van kwalitatief onderzoek is goed inzicht verkregen in de ondersteuning van Marokkaanse irreguliere migranten door landgenoten en kon verzamelde data via andere methoden gecontroleerd worden, wat de validiteit ten goede kwam.

1.2.3 REFLECTIE

Tijdens het gehele onderzoek was het een voordeel dat ik mijzelf kon presenteren als medewerkster van stichting LOS. Organisaties en moskeeën waren vaak bekend met deze stichting. Wanneer dat niet het geval was gaf een korte uitleg al snel de vertrouwensband die nodig was om het interview af te nemen. In het bijzonder bij de interviews met irreguliere migranten zelf was de achtergrond van stichting LOS een voordeel en zodoende kon ik deze mensen ook uitnodigen op het kantoor van de stichting.

Ondanks de vooraf verwachte culturele obstakels bleek de Marokkaanse gemeenschap open en zeer bereid tot het geven van informatie over de doelgroep. Overigens zorgde mijn eerder gemaakte reis naar Marokko (10/07/2010 tot 05/08/2010) ervoor dat ik plaatsnamen en gebieden gemakkelijk kon herkennen. De enkele woorden Marokkaans die ik sprak zorgden voor een versoepeling van het gesprek en dwongen respect af onder de leden van de onderzoeksgroep. Bovendien kon ik met irreguliere migranten die de Nederlandse taal niet machtig waren Frans spreken.

De toegang tot hulpgevers in de moskee of organisaties ging voorspoedig. Toegang tot hulpgevers in de familie of hulpgevers die Marokkaanse irreguliere migranten in huis hadden gaf meer moeilijkheden. Getracht is deze hulpgevers te vinden en een drietal is gesproken, maar nader onderzoek zou opvang binnen de familie uitgebreider kunnen onderzoeken. In het bijzonder de beperkte tijd voor het veldwerk vormde hierbij een obstakel. Meestal werd contact gelegd vanuit organisaties en moskeeën, waardoor werd gestuit op weinig irreguliere migranten die een beroep deden op hun familie. Overigens waren er enkele hulpgevers die niet wilden meewerken om hun functie in het dagelijkse leven te beschermen. Het bleek dat irreguliere migranten vaker bereid waren tot praten. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat zij met een gesprek hoop kregen op nieuwe actie tegen hun irreguliere positie. Hulpgevers hebben daarentegen een burgerpositie welke risico loopt op beschadiging.

Voorafgaand aan het interview was het voor Marokkaanse irreguliere migranten duidelijk dat ik onderzoek deed naar Marokkaanse irreguliere migranten. Irreguliere migranten gaven geïnformeerde toestemming voor het interview (Decorte & Zaitch, 2009). Desondanks zagen zij in het gesprek hoop om weer in een procedure te komen of een actie te starten. Aan het eind van het interview werd mij vaak de vraag gesteld wat ik met de informatie ging doen en of ik wat voor hen kon betekenen. Helaas moest ik hen teleurstellen. Niettemin vertelden zij graag hun verhaal, omdat zij het gevoel hadden niet of nauwelijks te worden gehoord. Ik heb mijn interesse getoond voor verschillende zaken en ook navraag gedaan bij medewerkers van stichting LOS. Vaak bleek dat het om een ingewikkelde situatie ging, die al meerdere malen was onderzocht door verschillende advocaten. Aan de ene kant heb ik op deze manier het machteloze gevoel kunnen ervaren wat bij veel hulpgevers naar voren kwam. Anderzijds benadrukte deze vervelende positie voor mij het belang van dit onderzoek om hernieuwde aandacht te vestigen op deze gemarginaliseerde groep.

In hoofdstuk 2 zal een theoretische achtergrond worden gegeven op mondialisering en het ontstaan van irreguliere migranten. Hoofdstuk 3 zal ingaan op het repressieve beleid in Nederland ten opzichte van irreguliere migranten en de invloed daarvan op de praktische zijde van leven als Marokkaanse irreguliere migrant in Nederland. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de hulpverlening vanuit individuen, moskeeën en organisaties. In hoofdstuk 5 zullen verschillende vormen van hulp worden besproken en de obstakels die zich daarbij voordoen. Ten slotte volgen in hoofdstuk 6 en 7 de conclusies en aanbevelingen.

2. MONDIALISERING EN MIGRATIE

2.1 MONDIALISERING EN IRREGULIERE MIGRATIE

De aanwezigheid van irreguliere migranten tekent zich af tegen de achtergrond van de huidige mondiale werkelijkheid en mobiliteit van individuen. Het fenomeen dat we vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw mondialisering zijn gaan noemen wordt gezien als het continue proces van technologische, politieke, wetenschappelijke en economische ontwikkelingen, waardoor het aantal verbindingen wereldwijd toeneemt (Aas, 2007: 7). Mondialisering wordt daarnaast gekenmerkt door een hoog niveau van wereldwijde migratie, waardoor belangrijke demografische en culturele veranderingen ontstaan (Súarez-Orozco, 2005). Veranderingen in de economische orde zorgen er voor dat mobiliteit niet meer uitsluitend is weggelegd voor de elite (Aas, 2007; Súarez-Orozco, 2005). Hedendaagse migratie wordt gekenmerkt door een stijging in de diversiteit van migratiestromen (Engbersen et al., 2002; Castles & Miller, 1993).

Daarbij moet niet alleen gekeken worden naar de toename van transnationale netwerken en verbindingen, maar ook naar de paradoxen die dit met zich meebrengt. Mondialisering zorgt voor een nieuwe orde die gekarakteriseerd wordt door inclusie én exclusie van individuen. Er is sprake van een structurele ongelijkheid; een kloof tussen de *haves* en de *have-nots* (Aas, 2007). Deze ongelijkheid is te herkennen in de uitspraak van Bauman (1991: 92-93) *“the tourists travel because they want to; the vagabonds because they have no other bearable choice”*. Onder de ‘tourists’ verstaat Bauman de elite, ‘de winnaar’ van de mondialisering die vrij over de wereld kan reizen. Het alter ego is de ‘vagabond’; de onderlaag die ook in beweging is, maar beperkt wordt door grenzen en regels. Irreguliere migranten vallen in deze definitie onder ‘vagabonds’ en kunnen gezien worden als een bijproduct van het verschil in levensstandaard (Bauman, 1991). Het ultieme angstbeeld van de ‘tourist’ is dat zij zelf in een dergelijk positie geraken, waardoor zij een grote afkeer ontwikkelen ten opzichte van de ‘vagabonds’. Zij portretteren de ‘vagabonds’ als ‘folk devils’⁶, maar eigenlijk is er sprake van een groep irreguliere migranten die ondanks een sterk repressief beleid probeert te overleven en dus ook als slachtoffer gezien zou kunnen worden.

Een fundamentele afbakening in elke studie die gericht is op irreguliere migratie betreft de omschrijving van het fenomeen zelf. Irreguliere migranten worden in de volksmond regelmatig aangeduid als ‘ongedocumenteerden’, ‘illegale vreemdelingen’ of kortweg als

⁶ Een persoon of een groep die gepotretteerd wordt in de media of in de samenleving als afwijkend en als ‘outsider’ en beschuldigd worden van het veroorzaken en in stand houden van maatschappelijke problemen (Cohen, 1993)

'illegalen' (Schinkel 2005; WODC, 2011). Hoewel deze omschrijvingen betrekking hebben op migratie, is het gebruik hiervan omstreden. Over het begrip 'illegaal' kan gesteld worden dat het verwijst naar een staat van zijn (Schinkel, 2005). Met deze term wordt gesuggereerd dat een individu illegaal of onrechtmatig kan zijn. Alleen de arbeidspositie of het verblijf van dit individu kan echter als illegaal worden aangemerkt (Kox, 2010). Tijdens het onderzoek bleek dat het woord 'illegaliteit' een negatieve associatie met zich mee bracht bij Marokkaanse respondenten. Het werd gezien als een term die irreguliere migranten schaadt, alsof zij criminelen zijn. Het woord 'illegaal' werd door de Marokkaanse respondenten gezien als stigmatiserend.

Een alternatief voor deze definitie werd gevonden in het begrip 'ongedocumenteerden'. Deze omschrijving schiet tekort, doordat migranten die illegaal in het land verblijven, wel in het bezit kunnen zijn van documenten of met legitieme documenten de grens zijn overgestoken (Kox, 2010). Nog altijd is er geen uniforme, neutrale, wetenschappelijke term beschikbaar. In het onderhavige onderzoek is gekozen voor de term 'irreguliere migranten' om de tekortkomingen van voorgenoemde begrippen op te vangen. Getracht wordt criminalisering en een discriminerende connotatie van de betreffende groep te voorkomen door gebruik van deze term. Tegelijkertijd is het duidelijk dat het gaat om migranten die onrechtmatig verblijven in Nederland (Van Meeteren, 2010). Vanwege deze redenen en om stigmatisatie en etikettering te voorkomen wordt deze term gehanteerd in het onderhavige onderzoek. Een uitzondering wordt gereserveerd voor de term 'witte illegaal' daar het een geaccepteerde term is voor arbeidsmigranten die voor 1992 naar Nederland zijn gekomen.

De term irreguliere migrant is volgens de Nederlandse overheid van toepassing op individuen die in Nederland verblijven en daarbij niet beschikken over de Nederlandse nationaliteit of over een rechtsgeldige titel om in Nederland te verblijven⁷. Dit betreft individuen die op illegale wijze het Nederlandse grondgebied zijn binnengetroden of individuen die legaal zijn binnengetroden, maar die niet legaal verblijven omdat hun verblijfsrecht is beëindigd of zij dit verloren hebben. Irreguliere migranten plegen hiermee geen strafbaar feit, maar worden wel gesanctioneerd met uitzetting. Overigens hebben irreguliere migranten reeds de plicht om Nederland zo snel mogelijk te verlaten⁸ (zie ook Kox, 2010; WODC, 2011).

Naast de omstreden terminologie van irreguliere migranten, is er in wetenschappelijke studies ook controverse over het aantal irreguliere migranten dat zich in Nederland bevindt. Het is goed om te beseffen dat het gaat om een zich steeds wijzigende groep. Er is veel onzichtbaarheid in het aantal irreguliere migranten dat in Nederland verblijft, doordat mensen irregulier het land in- en uitreizen (Castles & Miller, 1993; van der Leun, 2001, Kox, 2010). Een methode die wordt gebruikt om een inschatting te maken van het aantal irreguliere migranten in

⁷ Kamerstukken II, 2003/2004, 29537, nr 2:4

⁸ Kamerstukken II, 2003/2004, 29537

Nederland, is een meting op basis van gegevens van degenen die wel geregistreerd worden. Er wordt daarbij gebruik gemaakt van gegevens over staandehouding en aanhoudingen van irreguliere migranten. De meest recente schatting dateert uit een meting tussen januari 2009 en december 2009, toen er tussen de 60.667 en 133.274 duizend irreguliere migranten in Nederland verbleven (WODC, 2011). Het aantal Noord-Afrikaanse irreguliere migranten bedraagt twaalf procent (WODC, 2011). De spreidingsbreedte van voorgenoemde schatting is echter dusdanig groot, dat het hooguit beschouwd kan worden als een indicatie van de omvang van de populatie irreguliere migranten in Nederland. Daarbij is er sprake van een zogenaamd 'dark number': het gaat om een verborgen groep, die niet altijd in politiestatistieken voorkomt.

2.2 MIGRATIEHISTORIE VAN DE MAROKKAANSE GEMEENSCHAP IN NEDERLAND

Volgens Portes en Rumbaut (1990) ontstaat irreguliere migratie door historische relaties tussen herkomst- en bestemmingslanden. Relaties tussen deze landen kunnen hun geschiedenis hebben in een koloniaal, politiek of economisch verleden, maar in het geval van West-Europese landen ook voortkomen uit bewuste werving van arbeiders (Staring, 2001). In de jaren zestig van de vorige eeuw kwamen de eerste gastarbeiders naar Nederland, waaronder een lichte Marokkanen, die ongeschoolde arbeid zouden gaan verrichten. Vaak waren de Marokkanen afkomstig uit het Rifgebied in het noordoosten van Marokko. Ook ontstond migratie vanuit Marokko op eigen initiatief.

Tot 1975 werd door de Nederlandse overheid vrij snel een verblijfsvergunning afgegeven. Op den duur vestigden deze gastarbeiders zich permanent in Nederland en in de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstond een patroon van gezinshereniging⁹. Bij dit proces werd overige familie uit Marokko naar Nederland gehaald, waardoor een grote Marokkaanse gemeenschap in Nederland ontstond (Staring, 2001; Engbersen et al., 1999). Vervolgens heeft de Marokkaanse gemeenschap zich uitgebreid door secundaire gezinsvorming. Tevens kwam er een onbekend deel op irreguliere wijze naar Nederland (Engbersen et al., 1999). Momenteel breidt de Marokkaanse gemeenschap zich nog nauwelijks uit (CBS, 2010).

Demografische veranderingen zorgen ervoor dat hedendaagse migranten een ander Nederland aantreffen dan vijftig jaar terug. Een verminderde behoefte aan ongeschoolde arbeiders en een veranderende houding van de overheid ten opzichte van migranten heeft de mogelijkheden om zich te vestigen in Nederland extreem ingeperkt (Staring, 2001). Het negatieve imago waar de Marokkaanse gemeenschap mee kampt wordt gevoed door de media en politiek en daarbij is er de gevoelde dreiging van de Islam die de beeldvorming over Marokkanen negatief beïnvloedt. Waar Marokkanen in de jaren zestig van de vorige eeuw

⁹ <http://vijfeeuwenmigratie.nl/> Laatst geraadpleegd op 21-10-2011

aangetrokken werden voor arbeid, bestaat er momenteel grote werkloosheid in combinatie met een laag opleidingsniveau (Engbersen et al., 1999, Staring, 2001).

2.3 MAROKKAANSE IRREGULIERE MIGRANTEN

In het onderhavige onderzoek worden drie groepen Marokkaanse irreguliere migranten onderscheiden: witte illegalen, reactieve irreguliere migranten en actieve irreguliere migranten¹⁰. De drie groepen sluiten niet alle individuele gevallen in, maar de respondenten in dit onderzoek konden binnen deze typen worden ingedeeld. Onder witte illegalen versta ik de groep arbeidsmigranten die voor 1992 naar Nederland zijn gekomen. Onder reactieve irreguliere migranten versta ik migranten die niet zelf actief zijn gemigreerd, maar door omstandigheden in een irreguliere positie zijn geraakt. Dit in tegenstelling tot de actieve irreguliere migranten die op eigen initiatief naar Nederland zijn gekomen. Centraal bij alle irreguliere migranten staat het zoeken naar papieren. Deze zoektocht stopt vaak de persoonlijke ontwikkeling in het leven. Irreguliere migranten zijn vaak bereid hun leven te geven voor een verblijfsvergunning. Dit laatste is een dreigende situatie voor de witte illegalen die in Nederland proberen te overleven.

WITTE ILLEGALEN

Witte illegalen is een onofficiële term voor arbeidsmigranten (meestal afkomstig uit Marokko en Turkije) die voor 1992 naar Nederland zijn gekomen. Tot 1975 werden gastarbeiders actief geworven. In 1975 kwam er een generaal pardon door Den Uyl voor migranten die voor of sinds 1974 in Nederland kwamen. In 1980 kwam er onder het kabinet van Van Agt nog een regularisatie. Rond de jaren '80 was er een verzadiging van arbeiders die ongeschoold werk wilden verrichten, maar tot 1 januari 1992 konden migranten nog een sofinummer aanvragen, belasting afdragen en (semi) legaal leven. Door de invoering van de Koppelingswet in 1998¹¹ werden de arbeidsmigranten onttrokken aan alle voorzieningen. Door premies te betalen en belasting af te dragen, hadden zij wel rechten opgebouwd, maar werden desondanks afgesneden van alle voorzieningen.

In 1995 kwam er de zogenaamde zesjaarsregeling. Wie kon aantonen dat hij zes jaar aaneengesloten minstens 200 dagen per jaar had gewerkt kwam in aanmerking voor een verblijfsvergunning. Veel witte illegalen hadden problemen met het aantonen hier van. Eind 1998 werden hongerstakingen georganiseerd, waardoor in 1998 de Tijdelijke Regeling Witte Illegalen (TRWI)¹² ontstond, die voor schrijnende gevallen een oplossing was. Door deze

¹⁰ Laatste twee termen zijn door onderzoeker toegewezen aan deze groepen.

¹¹Wet van 26 maart 1998, Stb. 1998, 203. Wet die als doel heeft om irreguliere migranten uit te sluiten van publieke voorzieningen.

¹² <http://cmr.jur.ru.nl/cmr/tbv/tbv94/99/Vc94.TBV1999.23.pdf>

regeling werden 1877 witte illegalen gelegaliseerd, maar 3600 witte illegalen vielen buiten de boot. Bij deze regeling moest een onafgebroken verblijf in Nederland aangetoond worden, een sofinummer getoond worden, geen valse documenten gebruikt zijn en geen criminele antecedenten zijn begaan. Deze regeling stelde dus geen norm aan het aantal gewerkte dagen, maar er moest wel sprake zijn van een onafgebroken verblijf. Dit gaf moeilijkheden, omdat Marokkaanse migranten zich niet hadden ingeschreven in gemeenteregisters. In 2003 heeft een soortgelijke hongerstaking plaatsgevonden. Ook in 2008 hebben nog verschillende acties plaatsgevonden voor Marokkaanse witte illegalen, maar toen was het politieke klimaat al niet meer gevoelig voor dergelijke acties.¹³ Tot op heden is er een groep Marokkaanse irreguliere migranten die al meer dan twintig jaar in Nederland verblijft. Sommigen zijn net te lang terug geweest naar Marokko, anderen hebben brieven niet op tijd opgestuurd, anderen hebben een kleine overtreding op hun naam of geen juiste papieren van werkgevers. Kortom, het gaat om een marginale groep met oude Marokkaanse migranten die in een kwetsbare positie verkeert en naar eigen zeggen aan haar lot wordt overgelaten.

REACTIEVE IRREGULIERE MIGRANTEN

De groep Marokkaanse migranten die niet actief gemigreerd zijn, maar als een reactie in Nederland zijn terechtgekomen noem ik reactieve irreguliere migranten. De meesten van hen zijn huwelijksmigranten, voornamelijk Marokkaanse vrouwen die door hun partners zijn verlaten. De meeste Marokkaanse irreguliere vrouwen verblijven illegaal in Nederland, doordat zij een afhankelijke verblijfsvergunning hadden van hun partner. Om als partner legaal in Nederland te verblijven moet door hun partner een aanvraag worden gedaan voor een verblijfsvergunning. Wanneer men drie jaar legaal bij de partner verblijft, heeft men recht op een zelfstandige verblijfsvergunning. Huwelijksmigranten die binnen drie jaar verlaten worden door hun partner of zelf hun partner verlaten, vallen buiten de eis van drie jaar voor het verkrijgen van een onafhankelijke verblijfsvergunning. Ze kunnen onder voorwaarden wel voortgezet verblijf verkrijgen, maar zijn daar niet altijd van op de hoogte of voldoen niet aan de eisen. Vrouwen die illegaal bij hun partner verbleven kunnen in de meeste gevallen helemaal geen zelfstandig verblijfsrecht krijgen.

Er zijn ook vrouwen die in zo een geïsoleerde omgeving leven dat ze denken een verblijfsvergunning te hebben, maar dat er uiteindelijk nooit een verblijfsvergunning is aangevraagd. Wanneer er sprake is van Nederlandse kinderen en de man wil een omgangsregeling kan de vrouw in Nederland een verblijfsvergunning aanvragen door zich te

¹³ <http://vijfeeuwenmigratie.nl/> Laatst geraadpleegd op 21-10-2011

beroepen op het Zambrano-arrest¹⁴. Als de kinderen niet Nederlands maar wel legaal zijn, kan een beroep gedaan worden op art. 8 EVRM¹⁵. Een alternatieve optie geldt wanneer er sprake is van huiselijk geweld; men kan zich dan beroepen op schrijnendheid¹⁶.

Andere gevallen zijn de zogenaamde 'achterblijvers'. Mannen en vrouwen die in Marokko als oudste zijn achtergebleven om te zorgen voor de grootouders. Inmiddels zijn deze overleden en hebben zij geen directe familie meer in Marokko. Zij worden dan naar Nederland gehaald door hun familie, maar maken door hun leeftijd geen deel meer uit van het gezinsleven en blijven verstoken van een verblijfsvergunning omdat zij geen gebruik kunnen maken van het beroep op gezinshereniging.

De groep reactieve irreguliere migranten is een groep die dreigt groter te worden, doordat inburgeringeisen steeds hoger worden en de inburgering daardoor niet gehaald of bekostigd kan worden. Het gaat hier om een groep van wie de strategie om te blijven is mislukt of die door hun partner in deze situatie worden gedwongen.

ACTIEVE IRREGULIERE MIGRANTEN

Met actieve migranten bedoel ik hier individuen die op eigen initiatief het land verlaten om in het land van bestemming een nieuw bestaan op te bouwen. Hieronder zouden de hiervoor besproken 'witte illegalen' kunnen vallen, maar ik reserveer de term voor een groep jonge, irreguliere migranten die hun land verlieten op zoek naar betere economische vooruitzichten. Er is binnen deze groep grote verscheidenheid. Het gaat voornamelijk om jonge mannen, maar er zijn ook vrouwen die op eigen initiatief richting Europa vertrekken. Zij zijn sinds enkele maanden tot enkele jaren in Nederland. Sommigen komen rechtstreeks uit Marokko naar Nederland met de hoop op een betere toekomst, anderen reizen via verschillende Zuid-Europese landen. Hun route naar een verblijfsvergunning is via een werkvergunning in bijvoorbeeld Spanje of Italië die na tweemaal verlenging wordt omgezet in een verblijfsvergunning. Door de economische crisis wordt deze groep actieve migranten wanhopiger, wat ertoe leidt dat zij reizen en 'shoppen' in verschillende landen.

¹⁴ Zambrano Arrest C 34/09. Arrest van Europese Hof van Justitie (Grote kamer) van 8 maart 2011. Verblijfsrecht en het recht op arbeid niet EU-ouders van Nederlandse kinderen.

¹⁵ Artikel 8 EVRM - Recht op eerbiediging van privéleven, familie- en gezinsleven

¹⁶ Een zogenaamde 14-1-brief wordt gehanteerd in het Nederlandse vreemdelingenrecht om een verzoek door of namens een vreemdeling gericht tot de verantwoordelijke minister of staatssecretaris in te dienen om een verblijfsvergunning wegens "schrijnende" omstandigheden aan te vragen.

Dit inleidende theoretische hoofdstuk heeft inzicht gegeven in de mondialisering en het ontstaan van irreguliere migranten. Het volgende hoofdstuk zal vanuit een *emic* perspectief ingaan op de beleving van Marokkaanse irreguliere migranten die ondanks het heersende beleid en toename van regelgeving proberen te overleven in Nederland. In reactie op de repressieve houding van de overheid worden door Marokkaanse irreguliere migranten alternatieve vangnetten ontwikkeld die op gespannen voet staan met de toegenomen wetgeving en de nadruk op strafbaarstelling (Engbersen, 2009).

3. CRIMINALISERING VAN IRREGULIERE MIGRANTEN

3.1 CULTURE OF FEAR

Ondanks een afname van het aantal irreguliere migranten lijkt de aandacht voor deze groep toegenomen. Irreguliere migranten worden gezien als een risico voor de binnenlandse veiligheid van de Nederlandse samenleving (Kox, 2010). De vooraf besproken mondialisering draagt eraan bij dat risico's in de wereld toenemen (Beck, 1992; Cohen, 1993; Giddens, 1991; Hollway & Jefferson, 1997). Beck (1992) stelt dat de hedendaagse maatschappij gezien kan worden als een risicomaatschappij. De risicomaatschappij kan gedefinieerd worden als een maatschappij waarbij toename in risico's ontstaan door innovatie, die ontsnapt aan de controlerende en beschermende instituties van de maatschappij. Het gaat hierbij om uiteenlopende risico's van sociale, ecologische, politieke en individuele aard (Beck, 1996b: 27). Er is hierbij sprake van een ontologische - bestaans - onzekerheid, omdat individuen minder het gevoel hebben ingebed te zijn in de samenleving. In een risico maatschappij ligt de focus op angst en veiligheid in plaats van op sociale rechtvaardigheid (Aas, 2007). Irreguliere migranten worden vaak gezien als één van de risico's of als een bedreiging in de risicomaatschappij hetgeen zorgt voor onzekerheid en angst in de samenleving.

Volgens Aas (2007) is angst in de hedendaagse maatschappij bepalend voor de levenshouding. Giddens (1991) beaamt dit door te stellen dat het proces van mondialisering eraan heeft bijgedragen dat de vorm van angst is veranderd. De toename van het aantal migratiestromen zorgt voor een toename van angst aangezien irreguliere migranten gezien worden als een bedreiging voor de binnenlandse veiligheid. Door Furedi (2006) wordt gesproken van een '*culture of fear*'. Deze term wordt gebruikt om - vaak irrationele - angst te beschrijven die burgers ervaren door blootstelling aan wereldwijde transformaties. Angsten zijn door deze transformaties niet meer tot een bepaalde tijd of ruimte beperkt, waardoor individuen niet aansprakelijk gesteld kunnen worden voor deze risico's of bedreigingen. Bovendien kan iedereen door deze risico's of bedreigingen getroffen worden (Hollway & Jefferson, 1997).

De *culture of fear* resulteert in het ontwikkelen van vormen van controle die beogen de veiligheid te doen toenemen (Beck, 1992). Een voorbeeld hiervan is de stijgende vraag naar beveiliging. Het gaat er hierbij niet om dat er geen criminaliteit meer zal zijn, maar om het indammen van mogelijke risico's (Cohen, 1993). Becker (1963) stelt dan ook dat de vraag naar

'*securitization*' leidt tot een neiging om een zondebok aan te wijzen. Binnen de *culture of fear* worden buitenstaanders gezien als onbekend en daardoor geportretteerd als afwijkend (Young, 1999). Het concept vreemdelingen – *strangers* - van Bauman (1991) verwijst hier naar. Maar ook Becker's (1963) eerder ontwikkelde begrip '*outsiders*' kan hierop worden toegepast. Individuen worden in beide theorieën gepercipieerd als afwijkend en/of deviant. Deze stigmatisering ontstaat door normen die de maatschappij zelf stelt: "*social groups create deviance by making the rules whose infraction constitutes deviance and by applying those rules to particular people and labeling them as outsiders*" (Becker, 1963: 9). Door processen van stigmatisering worden de gelabelde groepen beschuldigd van het veroorzaken van sociale problemen. De irreguliere migrant kan op deze manier tot *folk devil* worden gedegradeerd, die moet worden beperkt in zijn bewegingsvrijheid om angsten en risico's in te dammen. (Hollway & Jefferson, 1997). Het resultaat hiervan is aanscherping van wetgeving en een repressieve houding (Aas, 2007). Tegen deze achtergrond komt criminalisering van irreguliere migranten tot stand.

3.2 CRIMINALISERING VAN IRREGULIERE MIGRANTEN

De drijvende kracht achter nieuw beleid is de vraag naar bescherming en veiligheid (Cohen, 1993). De beheersing van de toegenomen mobiliteit wereldwijd bezorgt het staatsbestuur zorgen, doordat de traditionele rol van de handhaving van orde op het grondgebied wordt bedreigd (Schinkel, 2009). De soevereiniteit van de staat op het mechanisme van in- en uitsluiting van individuen wordt ondermijnd door de aanwezigheid van irreguliere migranten, in het bijzonder de aanwezigheid van migranten met een economisch motief (Schinkel, 2009). Zij treden het land binnen door de nationale grenzen te passeren en worden daardoor gezien als een bedreiging voor de autonomie van de natiestaat. Zij bedreigen de macht van de staat over het grondgebied en burgerschap. Zo wordt 'ruimte' een politieke categorie en worden irreguliere migranten gezien als 'vijanden' van de staat (Schinkel, 2009). Een gevolg is dat de afgelopen twee decennia, zowel op Europees als nationaal terrein, een verschuiving heeft plaatsgevonden naar restrictiever beleid en er toegenomen controle plaatsvindt op mobiliteit en in het bijzonder irreguliere migratie (Chelipi-den Hamer & Mazzucato, 2009).

Een gevolg van de toenemende vraag naar beveiliging is het invoeren van maatregelen tegen irreguliere migratie (Aas, 2007). Sinds het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw wordt tegen de aanwezigheid van irreguliere migranten in Nederland politieke actie ondernomen. Waar aanvankelijk sprake was van verwelkoming van gastarbeiders en een flexibele fase bij de toelating van migranten vanwege de behoefte aan laaggeschoolde arbeiders, ontwikkelde zich vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw een restrictief vreemdelingenbeleid gericht op uitsluiting (Engbersen et al., 2002; Engbersen et al., 1999; Engbersen & Broeders,

2009). Volgens de Nederlandse overheid kan het verblijf van irreguliere migranten in Nederland moeilijk voorkomen worden, maar moet dit wel bestreden worden (Kox, 2010). Nederland ontwikkelde zich van een zorgstaat tot een ‘*penal state*’, waarin de staat reageert op angst en onzekerheid met strafrechtelijke middelen en controle strategieën (Garland, 1996).

De overheid heeft de definitiemacht om migranten aan te merken als zijnde irregulier, wanneer zij zonder geldige papieren in het land verblijven. Er werd beleid ontwikkeld om irreguliere migranten uit te sluiten van formele instituties zoals volkshuisvesting, sociale zekerheid en de officiële arbeidsmarkt (Engbersen en van der Leun, 2001; Leerkes, 2009). De belangrijkste instrumenten gericht op uitsluiting zijn wetgeving, controles, registratie en nieuwe vormen van surveillance. Zo werd in 1995 de identificatieplicht ingevoerd en trad in 1998 de Koppelingswet in werking, die als doel heeft om irreguliere migranten uit te sluiten van publieke voorzieningen. Beleid wordt gekenmerkt door het nastreven van veiligheid. Het begrip van Van der Leun (2009), ‘*crimmigration*’ is hier een illustratie van. Dit is de recente ontwikkeling dat migratie steeds vaker in verband wordt gebracht met strafrecht. Vooralsnog valt illegaal verblijf onder bestuursrecht maar er zijn plannen om illegaal verblijf middels een strafrechtelijke overtreding te sanctioneren¹⁷.

In de loop der jaren werd de controle op illegale tewerkstelling versterkt en het vreemdelingtoezicht geïntensiveerd door middel van interventieteams. Daarbij werden sancties gesteld en boetes uitgedeeld. Toezicht werd ingezet om irreguliere migranten uit te sluiten van instituties van de samenleving zoals de woningmarkt, de arbeidsmarkt en zelfs van informele netwerken van familie en landgenoten (Engbersen & Broeders, 2009). Een belangrijk deel van het overheidsbeleid betreffende illegaliteit is beschreven in de zogeheten Illegalennota van april 2004¹⁸ (Kromhout, Wubs & Beenackers, 2008; Kox, 2010). De inspanningen zijn vooral gericht op (formele) instellingen en de netwerken die irreguliere migranten gebruiken om te overleven; er geldt een strategie van uitsluiting door criminalisering (Engbersen & Broeders, 2009). Een voorbeeld hiervan is het beschikbaar stellen van woonruimte aan irreguliere migranten. Artikel 4.40 van het Vreemdelingenbesluit 2000 bepaalt dat “personen die nachtverblijf verschaffen aan een vreemdeling, van wie zij weten of redelijkerwijs kunnen vermoeden dat deze vreemdeling niet rechtmatig in Nederland verblijft, daarvan onmiddellijk melding doen” (art. 4.40, Vb 2000). Wanneer een persoon niet voldoet aan deze meldingsplicht, begaat men een strafbaar feit. Het onderdak verbieden *an sich* is niet strafbaar. De consequenties van het verschaffen van onderdak aan irreguliere migranten blijft hiermee onduidelijk (Staring, Beckers & Roks, 2009).

¹⁷ Kamerstuk: Kamerbrief 01-07-2011. Terugkeer in het vreemdelingenbeleid

¹⁸ Tweede Kamer, kamerstuk: 29537, nr. 2

3.3 RECENTE ONTWIKKELINGEN

Momenteel heerst er een dreiging van de strafbaarstelling van irreguliere migranten. Minister Leers¹⁹ van Asiel en Migratie wil ‘illegaliteit’ tot een overtreding maken, waarvoor individuen een boete kunnen krijgen²⁰. Er zou een signaalfunctie van uitgaan en een preventieve werking wanneer onrechtmatig verblijf niet langer getolereerd zou worden²¹. Het verlenen van hulp aan irreguliere migranten wordt daarmee niet strafbaar (omdat het een overtreding betreft en geen misdrijf). Deze repressieve benadering van irreguliere migranten kan echter angst inboezemen bij hulpgevers.

Het meest belangrijke negatieve gevolg van de strafbaarstelling van illegaliteit is de verdere marginalisering en criminalisering van irreguliere migranten (Engbersen, 1999; Engbersen et al., 2002). De beeldvorming over irreguliere migranten als crimineel of overlast gevend wordt hiermee versterkt²². Migranten komen nog steeds voor dezelfde redenen naar Nederland als in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, toen er sprake was van arbeidsmigratie en postkoloniale migratie (Engbersen et al., 2002). Door repressieve maatregelen van de overheid, waardoor het verkrijgen van een verblijfsvergunning haast onmogelijk is, vallen zij momenteel echter onder de noemer ‘irreguliere migranten’. De sociale exclusie waarmee irreguliere migranten te maken krijgen, moedigt hen aan om zich te mengen in alternatieve en illegale mogelijkheden om te overleven; overlevingscriminaliteit (Leerkes, 2009). Volgens Ederveen (2011) wordt het risico op uitbuiting versterkt, doordat irreguliere migranten steeds moeilijker in hun levensonderhoud kunnen voorzien en daarmee een kwetsbare positie innemen in de samenleving. Daarnaast wordt de spanning tussen groepen in de samenleving vergroot welke een negatief effect heeft op de openbare orde en veiligheid. Bovendien wordt de afstand tot de hulpverlening groter (Ederveen, 2011).

Gesteld kan worden dat de irreguliere migrant zich bevindt tussen krachten van mondialiseringprocessen en de nationale regulering door overheden (Schinkel, 2009). Wetenschappers zien het beleid met betrekking tot irreguliere migranten dan ook als symboolbeleid voor een onoplosbaar probleem (Kox, 2010).

3.4 HET NAAKTE LEVEN

Het voorgaande laat zien dat het indammen van angst en risico's leidt tot een toename in regelgeving ten opzichte van irreguliere migranten. De overheid heeft daarbij de definitiemacht om te bepalen wie irregulier is en wie niet, maar heeft ook het monopolie over de controle en

¹⁹ Nederlandse politicus van het CDA (Christen-Democratisch Appèl). Sinds 14 oktober 2010 is hij minister voor Immigratie en Asiel in het kabinet Rutte.

²⁰ Kamerstuk: Kamerbrief 01-07-2011. Terugkeer in het vreemdelingenbeleid.

²¹ Reactie Donner op Illegalennota, 2004-2005, 29 537, nr. 23, 4 maart 2005

²² www.geenstrafbaarstelling.nl Laatst geraadpleegd op 15 oktober 2011

toewijzing van burgerschap en verblijfsrechten (Broeders & Engbersen, 2009). De 'morele economie' biedt een basis voor het interpreteren van het huidige beleid van Nederland. Dit begrip wordt door Fassin (2005: 215) gedefinieerd als "de analyse van de normen en waarden waarmee de onderwerpen immigratie en asiel worden behandeld". Binnen landen heerst volgens hem inzake migratiebeleid een strijd tussen humaniteit en 'securitization' (Fassin, 2005). Volgens Fassin (2005) is het structurele kenmerk van de hedendaagse maatschappij de verwarring tussen humanisme en politiek. De Europese Unie presenteert zich in dit discours als een voorvechter van mensenrechten, maar het internationaal recht lijkt ondergeschikt aan het doel om de veiligheid binnen Europa te waarborgen (Van Dijck, 2005). Natiestaten lijken niet in staat, ondanks hun beroep op mensenrechten, om het probleem van irreguliere migranten op te lossen (Agamben, 2002).

Aan de ene kant richt het huidige beleid van Nederland zich op het indammen van angsten en risico's door repressief beleid te stellen. In dit beleid wordt het verblijf als irreguliere migrant ontmoedigd en wordt met sancties en boetes bedreigd. Het overleven als irreguliere migrant in Nederland wordt daardoor steeds moeilijker. Deze repressieve houding van Nederland ten opzichte van irreguliere migratie wekt mijns inziens de suggestie dat er meer waarde wordt gehecht aan het gevoel van veiligheid voor burgers, dan de manier waarop irreguliere migranten behandeld moeten worden. Aan de andere kant benadrukt minister Leers een "streng, maar rechtvaardig asiel- en migratiebeleid²³". Die barmhartigheid en rechtvaardigheid zit volgens Leers in de zorgvuldigheid waarmee de dossiers van migranten behandeld worden en in het onderscheid dat gemaakt wordt tussen irreguliere en reguliere migranten²⁴.

Het gevolg van het Nederlandse repressieve beleid is dat irreguliere migranten geen aanspraak kunnen maken op burgerrechten. De scheiding tussen humaniteit en politiek zorgt voor een breuk tussen beleid en burgerrechten (Fassin, 2005). Volgens Agamben (2002) vormen irreguliere migranten een bedreiging voor de moderne natiestaat omdat er een scheiding ontstaat tussen mens en burgerschap, tussen geboorteplaats en nationaliteit. Agamben (in Fassin, 2005) onderscheidt daarom het 'naakte leven' (Zoë) en het 'volle leven' (Bios). Onder het naakte leven wordt het bestaan van iemand bedoeld. Het 'volle leven' wijst op iemand zijn sociale aanwezigheid. Die sociale aanwezigheid komt naar voren in wetten die gesteld worden door de overheid om rechtvaardigheid, gelijkheid en waardigheid te waarborgen. Burgers met een 'vol leven' kunnen aanspraak maken op deze rechten. In de praktijk betekent dit dat individuen bijvoorbeeld kiesrecht hebben en daarmee kunnen deelnemen aan de democratie.

²³ <http://www.rijksoverheid.nl/regering/het-kabinet/bewindspersonen/gerd-leers> Laatst geraadpleegd op 21 november 2011

²⁴ Toespraak minister Leers bij 10-jarig bestaan adviescommissie voor vreemdelingenzaken

Daar tegenover staan plichten die de overheid ten opzichte van burgers heeft. Een voorbeeld hiervan is de zorgplicht, waarmee geregeld is dat burgers verzorgd worden wanneer zij daartoe zelf niet in staat zijn. Burgers kunnen de overheid ook aanspreken wanneer die verplichtingen niet nakomt.

Irreguliere migranten ervaren niet het volle leven, doordat zij geen aanspraak kunnen maken op mensen- en burgerrechten. Zij zijn het voorbeeld van het bestaan van het 'naakte leven' in de Nederlandse hedendaagse samenleving. Beroofd van hun mensenrechten en bij gebrek aan burgerschap kunnen zij alleen aanspraak maken op 'het in leven blijven' (Fassin, 2005). Tegen de achtergrond van de morele economie wordt door de Nederlandse overheid veel waarde gehecht aan de normen en waarden gericht op veiligheid en indammen van risico's. Irreguliere migranten worden mede door dit repressieve beleid onttrokken aan de rechten die aan het burgerschap ontleend kunnen worden, waardoor zij het naakte leven ervaren. Irreguliere migranten reageren op de keuzes die zij hebben, door nieuwe oplossingen en strategieën te zoeken om hun verblijf te continueren. Zij blijven daarmee pogingen doen om in aanmerking te komen voor het volle leven. In reactie op het repressieve beleid veranderen ze van aanpak en switchen naar andere verblijfplaatsen, waarbij het sociale netwerk van steeds groter belang wordt (Broerders & Engbersen, 2009).

In het volgende wordt de betekenis van de scheiding tussen humaniteit en politiek voor de drie groepen Marokkaanse irreguliere migranten in Nederland beschreven en komt aan de orde of en hoe zij het naakte leven ervaren.

3.5 EEN KLEURLOOS BESTAAN ALS WITTE ILLEGAAL

YOUSSEF²⁵

Youssef is in 1991 naar Nederland gekomen. Hij heeft vijf jaar gewerkt bij een boer; werk wat reguliere Nederlanders niet wilden doen. Hij had al tijden last van zijn longen en in 1997 werd onder andere de diagnose astma vastgesteld. Hij werd arbeidsongeschikt verklaard. Youssef kreeg een uitkering, die later werd overgenomen door de gemeente. In 2007 verviel deze en vanaf die tijd leeft Youssef in een zorgelijk situatie. Hij heeft vele procedures doorgelopen, maar werd telkens afgewezen, omdat hij niet kan aantonen aaneengesloten in Nederland geleefd te hebben. Inmiddels is hij 56 jaar en verblijft illegaal in Nederland.

De eerste jaren in Nederland heeft Youssef moeiteloos kunnen leven. Werk was gemakkelijk te vinden en daarna kon hij terugvallen op de sociale zekerheid. "*Je kon bij iemand in huis wonen of een kamertje huren*". In die tijd kon Youssef in zijn eigen levensonderhoud

²⁵ Er is gebruik gemaakt van gefingeerde namen om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen

voorzien. Momenteel is hij afhankelijk van zijn sociale netwerk en leeft hij als een nomade. Werk is voor Youssef niet vindbaar, vanwege zijn leeftijd, maar ook zijn lichamelijke gesteldheid laat dit niet toe. Hij leeft op giften van anderen en elke dag begint hij met de ‘missie’ een nieuwe slaapplek te zoeken voor de volgende nacht. De ene dag slaapt hij op een stuk karton onder het afdak van een supermarkt, de andere dag blijft hij tot een uur of drie ’s nachts in een koffiehuis op een stoel zitten, zodat hij in de warmte kan rusten. Hij noemt het *“geen leven, maar overleven”*.

In Marokko liet hij een vrouw en vijf kinderen achter. In de eerste tien jaar is hij drie keer terug geweest naar Marokko met een visum, dat kon toendertijd nog. Inmiddels heeft hij zijn kinderen en vrouw al tien jaar niet meer gezien. Hij heeft zijn kinderen niet zien opgroeien. Daarnaast zijn zijn beide ouders inmiddels overleden. Het doet hem veel pijn dat hij hen niet heeft kunnen begraven.

Youssef’s psychische gesteldheid lijdt onder het niet hebben van een thuis en de onzekerheid van het bestaan in Nederland. Het leven in Nederland valt hem geestelijk zwaar. Hij zou naar eigen zeggen nu op een punt in zijn leven moeten zijn dat hij wat bereikt heeft. Uit ons gesprek blijkt zijn frustratie en boosheid: *“Ik kan niet met voldoening terugkijken op mijn leven. Ik heb geen verblijfspapieren, geen gezinsleven en moet leven op straat. Jarenlang heb ik belastingen en premies betaald. De overheid laat mij in de kou staan”*. Waar hij vroeger nog gezien werd als een welkome arbeider die geholpen moest worden als slachtoffer van de armoede in Marokko, daarna als arbeidsongeschikte die geholpen moet worden, wordt hij nu gezien als een dader, die gecriminaliseerd moet worden en het land moet worden uitgezet. Angst voor de politie heeft hij niet. Het kan hem, in zijn woorden, *“niet meer schelen wat er met hem gebeurt”*. Hij heeft nog hoop op een verblijfsvergunning, maar zijn vechtlust heeft het begeven, zegt hij.

Terugkeren naar Marokko zonder geldige verblijfspapieren is geen optie voor Youssef. Na twintig jaar verblijf kan hij niet verstoken blijven van een verblijfsvergunning. *“Je kunt niet na twintig jaar naar Marokko terugkeren met lege handen. Dat leidt tot gezichtsverlies en verlies van eer”*. Youssef zijn dromen zijn al voorbij, maar zijn hoop op een verblijfsvergunning in Nederland blijft. Zodra hij deze heeft wil hij terug naar Marokko om zijn familie te bezoeken. Of dit ooit nog lukt, is de vraag, maar zoals hij zelf zegt: *“Als ik niet levend ga, dan ga ik wel in de kist terug naar Marokko”*. (Interview, 13 september 2011)

WITTE ILLEGALEN IN NEDERLAND

Het aantal Marokkaanse witte illegalen in Nederland is onbekend. De schattingen vanuit de gesprekken met Marokkaanse hulpgevers lopen uiteen van ‘enkelen’ in grote steden tot minstens 500 in Nederland. Hoewel het een grijs gebied betreft, is de aanwezigheid van witte illegalen onmiskenbaar. Het gaat om een groep Marokkaanse irreguliere migranten die onder

meer kwetsbaar is door hun leeftijd. De fysieke gesteldheid van witte illegalen is verontrustend en daarbij ervaren zij psychische problemen, door hier al minstens twintig jaar (semi) illegaal te moeten overleven. Het niet hebben van een 'thuis' is het grootste struikelblok. Deze psychische problemen uitten zich vaak fysiek, bijvoorbeeld in hartkloppingen en hoofdpijn.

Witte illegalen hebben in Nederland deel uit kunnen maken van het volle leven, doordat zij tot halverwege de jaren negentig aanspraak konden maken op een sofinummer en daarmee konden deelnemen aan de Nederlandse samenleving. Zij verworven hierdoor bijvoorbeeld het recht op sociale zekerheid. De invoering van de Koppelingswet kan gezien worden als het moment waarop irreguliere migranten geen aanspraak meer konden maken op het burgerleven, doordat zij werden uitgesloten van alle voorzieningen. Een sociaal leven waarbij men ingebed was in de Nederlandse maatschappij werd hiermee onmogelijk gemaakt. Waar zij eerder burgerrechten hadden, werden deze ontnomen waardoor witte illegalen nu een sprekend voorbeeld zijn van het naakte leven (Agamben, 2002).

Doordat witte illegalen lang verblijven in Nederland vinden zij dat zij een morele claim kunnen doen op het verblijf hier. Vanuit de gedachtegang van witte illegalen leunt de morele economie van de Nederlandse overheid meer op repressie, dan op humaniteit. Nederland is in de loop der jaren strenger geworden, maar witte illegalen herinneren zich de rechten van het volle leven en ook de plichten waar zij aan hebben voldaan in het volle leven; namelijk het afdragen van premies en belasting. Er heeft een transformatie plaatsgevonden waarin de nadruk werd gelegd op het indammen van risico's en angsten. Door deze transformatie hebben zij geen sterke argumenten om in actie te komen, doordat zij volgens de overheid niet aan de voorwaarden van een verblijfsvergunning kunnen voldoen. Als gevolg is de sociale beweging voor witte illegalen afgenomen. Desondanks houden witte illegalen vertrouwen in de rechtsstaat zoals deze vroeger was. Zij hebben het gevoel recht te hebben op een verblijfsvergunning. Onbedoeld wordt deze hoop vaak gevoed door hulp van advocaten en organisaties.

Hulpgevers zien dat het gaat om een kleine, afgebakende groep die eigenlijk niet "op straat achtergelaten kan worden". Witte illegalen zijn op een dergelijke leeftijd dat ze geen fysieke inspannende arbeid kunnen verrichten. Door deze uitzichtloze positie worden zij in toenemende mate afhankelijk van hun sociale netwerk en wordt hulp geboden door Marokkaanse hulpgevers. Daarnaast is het moeilijk om in deze positie een vrouw te vinden die zich wil binden. Hulpgevers vinden dat witte illegalen een sterk verhaal hebben. De voornaamste manier van witte illegalen om hulp af te dwingen is dan ook door een beroep te doen op hun verleden, waarin zij een bijdrage hebben geleverd aan de Nederlandse samenleving. Binnen hun beperkende omstandigheden zoeken zij inventieve strategieën en

vertellen “productieve levensverhalen” (Oude Breuil, 2011: 25). Onder productieve levensverhalen worden verhalen verstaan die niet per sé feitengetrouw zijn en waarvan het verhaal een doel dient. Witte illegalen gebruiken onder andere hun verhaal en het slachtofferschap om in aanmerking te komen voor ondersteuning. Op basis van deze achtergrond, medelijden en onderlinge solidariteit wordt door hulpgevers ondersteuning geboden.

3.6 HET NAAKTE LEVEN VAN DE REACTIEVE IRREGULIERE MIGRANT

SHEILA

Sheila is bijna vijf jaar in Nederland. Ze is met haar man met de boot via Spanje naar Nederland gekomen. Hier aangekomen heeft haar man haar na een week verlaten en is vertrokken naar België. Hoogstwaarschijnlijk om daar met een andere vrouw te trouwen. Nu probeert ze te overleven in Nederland samen met haar zoon van twaalf jaar en haar dochter van elf jaar.

Haar Nederlands is beperkt. Omdat ze bijna niet buiten de deur komt krijgt ze ook maar weinig hulp. Het Nederlands wat ze spreekt leert ze uit de boeken van haar kinderen die naar een school in de buurt gaan. Haar zoon zegt het leven in Nederland moeilijk te vinden. *“Ik kan gelukkig naar school, maar mag geen vriendjes mee naar huis nemen of zeggen waar ik woon”*. Ook ziet hij het verdriet van zijn moeder, wat hem pijn doet. Zij cijfert zichzelf weg voor de toekomst van haar kinderen, zegt hij. Tijdens het gesprek toont Sheila regelmatig haar emoties. Wanneer ik haar vraag of ze niet terug kan naar Marokko zegt ze nog liever dood te gaan. *“In Marokko heb ik de schepen achter mij verbrand en de corruptie is zo hoog, dat mijn kinderen hier beter af zijn”*. Buiten de deur komt ze haast niet. Ze is bang voor politie en weet ook niet waar ze heen zou moeten.

Sheila nodigt mij uit naar haar ‘woning’. Eigenlijk heeft ze daar nog nooit iemand binnengelaten en ik voel mij zeer vereerd dat ik mee mag. Op de opmerking dat ik haar niet in gevaar wil brengen slaat zij geen acht. ‘Via via’ heeft Sheila een kamer in dit appartement van een man van Marokkaanse afkomst kunnen bemachtigen, toen iemand haar huilend op straat vond. In de kamer mag ze gratis verblijven. De eigenlijke huurder heeft Sheila verboden mensen mee te nemen naar de kamer. Dit zowel voor de bescherming van Sheila haar verblijfplaats als voor hem zelf. In de kamer staat een bank en een kast met tv, waarbij drie matrassen tegen de muur leunen. *“Op straat gevonden”*, vertelt Sheila.

Opeens hoort Sheila voetstappen op de trap in de galerij. Is het de eigenlijke huurder? Mijn hart klopt in mijn keel en ik pak mijn spullen bij elkaar, maar ik kan geen kant op. Ik sta al op, maar dan gebaart Sheila dat ik kan gaan zitten. Het is de bovenbuurman. Dan besef ik dat Sheila op deze manier al vier jaar in Nederland probeert te overleven. De eigenlijke huurder

heeft boetes uitstaan bij de politie, die al enkele keren is langs geweest. Haar zoon heeft wel eens op het punt gestaan uit het raam te springen om zijn moeder's precare situatie niet in gevaar te brengen. Sheila voelt zich niet meer veilig in de kamer, maar kan nergens anders terecht met haar twee kinderen. (Interview, 19 augustus 2011)

LEVEN ALS REACTIEVE IRREGULIERE MIGRANT IN NEDERLAND

De groep reactieve irreguliere migranten leeft vaak in een afhankelijke positie. Zij zijn aangewezen op hun sociale netwerk. Dit sociale netwerk is echter vaak beperkt tot de familie of tot enkele kennissen. Centraal bij de reactieve irreguliere migranten staat de angst waarin zij leven. Onder deze groep reactieve migranten (vooral vrouwen) leeft ook een zogenaamde '*culture of fear*'. Dit is niet precies de hiervoor beschreven angst voor bedreigingen door mondialiseringsprocessen (Furedi, 2006), maar angst voor de repressieve sancties van de Nederlandse overheid. Een voorbeeld hiervan is dat de angst voor nationale autoriteiten, in het bijzonder de politie. De casus van Sheila is daar een goed voorbeeld van.

Als gevolg van deze angst leven zij vaak meer geïsoleerd dan de actieve irreguliere migranten of de witte illegalen, die terug kunnen vallen op een uitgebreider netwerk en daar ook actief naar op zoek gaan. De reactieve irreguliere migranten leven bij uitstek het naakte leven. Zij onttrekken zich uit angst voor deportatie aan alle vormen van burgerschap en gaan ook niet actief op zoek naar een weg om wel het volle leven te genieten, bijvoorbeeld door het volgen van Nederlandse lessen (Agamben, 2002). Doordat zij zich weinig buitenshuis begeven, nemen ze geen deel aan de Nederlandse maatschappij. Ondanks de diversiteit in de groep reactieve irreguliere migranten hebben zij als gemeenschappelijke deler dat zij een meer teruggetrokken leven leiden.

Hulp proberen zij te verkrijgen door bijvoorbeeld schoon te maken voor kost en inwoning. Zij grijpen hierbij terug op hun traditionele, vrouwelijke rol. Daarnaast proberen zij een partner te vinden om op die manier weer in aanmerking te komen voor een verblijfsstatus.

3.7 AGENCY EN BEPERKINGEN VAN DE ACTIEVE IRREGULIERE MIGRANT

ABDU

Abdu is 35 jaar en vijf jaar geleden uit Marokko naar Nederland gekomen. Het leven in Marokko zonder geld bracht hem er toe economisch geluk te zoeken in Europa. Het moeilijkste aan het overleven in Nederland is volgens Abdu om werk en onderdak te vinden. Inmiddels heeft hij een netwerk opgebouwd en vindt bijna elke nacht wel onderdak. Soms kan hij voor twee maanden ergens blijven, soms voor één dag. Als hij een klusje heeft kan hij soms ook tijdelijk een kamer huren, maar de afgelopen tijd is het vinden van werk moeilijker geworden. Via kennissen kan hij

af en toe een kleine klus doen of aan de slag bij een schoonmaakbedrijf. Abdu wil niet afhankelijk zijn van anderen, maar moet noodgedwongen terugvallen op zijn sociale netwerk. Bij vrienden krijgt hij soms geld toegestopt en overdag leeft hij op straat. Hij kan gemakkelijk in de kleine criminaliteit rollen als hij wil, maar “*voor een vrome moslim is dat vieze geld niet goed*”. Het rechte pad is voor hem het enige pad.

Het krijgen van een verblijfsvergunning is voor Abdu bijna onmogelijk. Hij leeft in Nederland zonder familie en zijn enige optie om gelegaliseerd te worden is te trouwen met een Nederlandse vrouw. Hij denkt erover binnenkort naar België te gaan om daar werk te zoeken en een verblijfsvergunning te regelen. Terugkeren naar Marokko is voor Abdu geen optie. In Marokko zal hij, nog meer als in Nederland, moeten overleven aan de rand van de samenleving. In Europa heeft hij de hoop op een verblijfsvergunning en betere economische vooruitzichten. Bovendien heeft Abdu een leeftijd bereikt waarop hij volgens de Marokkaanse normen een gezin zou moeten hebben gesticht. “*Zonder partner en kinderen besta ik niet in Marokko*”. Dit tast niet alleen zijn eer en trots aan, maar maakt ook het leven van Abdu psychisch zwaar.

Volgens Abdu is Nederland een democratisch en rechtvaardig land met vrijheid. Met zijn familie in Marokko heeft hij nog steeds contact. Zij denken echter dat hij hier werk en geld heeft, dat het leven hem goed af gaat. Niet dat hij soms als een zwerver zijn hand moet ophouden.

(Interview, 12 september 2011)

LEVEN ALS ACTIEVE IRREGULIERE MIGRANT IN NEDERLAND

Kenmerk van de actieve irreguliere migranten is dat ze het leven zelf in de hand nemen. Zij zouden omschreven kunnen worden als ‘*active agents*’. Hun hand ophouden gaat hun eer en trots te boven. Ze leven vaak door werk te zoeken en daar het onderdak van te betalen. Op het moment dat er geen werk is, leven ze op giften van vrienden en kennissen. In tegenstelling tot de reactieve irreguliere migranten die zich meer terugtrekken, gaan actieve irreguliere migranten op zoek naar een netwerk en een baan. Zij leiden een ondernemend bestaan. Aan de andere kant hebben velen van hen in detentie verbleven doordat zij geen geldige verblijfspapieren bezitten. Zij zijn dus in directe aanraking gekomen met het systeem van ‘*securitization*’ binnen het Nederlandse beleid. In de vreemdelingendetentie leven zij het naakte leven, doordat zij worden teruggeworpen op hun naakte bestaan en weinig rechten genieten.

Op het moment dat zij terugkeren in de Nederlandse samenleving proberen zij zich te onttrekken aan dit naakte leven en een beroep te doen op het volle leven. Zij hebben nog steeds geen rechten, maar proberen wel in toenemende mate deel uit te maken van de Nederlandse samenleving. De actieve irreguliere migranten gaan op zoek naar een netwerk van vrienden en kennissen die kunnen bijdragen aan werk en onderdak. Ook leren zij vaak de Nederlandse taal,

waardoor zij op kunnen gaan in de Nederlandse samenleving, maar ook meer kans maken op informele arbeid.

Voor actieve irreguliere migranten is de enige optie op legalisatie een Nederlandse partner te vinden. De inburgeringseisen zijn hoog en men trouwt niet zomaar met een irreguliere migrant. De politieke sfeer in Nederland is veranderd waardoor er meer angst is voor onbekenden. De zogenaamde '*culture of fear*', draagt eraan bij dat "*de liefde minder is geworden*", meent Hassan (Interview, 20 mei 2011). Daarnaast bestaat er ook nog het risico dat de irreguliere migrant trouwt voor de verblijfsstatus; veel vrouwen schrikken daarvoor terug. Als gevolg 'shoppen' jonge irreguliere migranten tussen België, Spanje, Italië, Duitsland en Nederland om te kijken waar werk te vinden is of waar ze een verblijfsvergunning kunnen krijgen. Volgens een jonge actieve migrant is het in enkele landen mogelijk om met een werkcontract en corruptie een tijdelijke verblijfsvergunning te 'kopen', maar mijn respondenten lichtten niet in detail toe op welke manier.

3.8 TERUGKEER

Voor alle gesproken Marokkaanse irreguliere migranten is terugkeren naar Marokko geen optie. Het terugkeren met lege handen zorgt voor gezichtsverlies, verlies van eer en trots en daarbij een gevoel van schaamte. Men heeft in het land van herkomst vaak nog wel familie, maar men heeft de familie lang niet gezien of er is slechts sporadisch contact. De familie verwacht ook dat men hen rijkdom komt brengen in plaats van te vragen om opvang. Daarbij vertellen irreguliere migranten niet altijd dat het leven in Nederland zo zwaar is. De familie wordt een rooskleuriger beeld voorgehouden, om niet teleur te stellen, maar ook om hen niet ongerust te maken. Alle gesproken hulpgevers raden individuen in Marokko af om nog naar Europa te komen, maar zoals een respondent zei: "*Het is net als een kind, iets wat je niet mag pakken, dat doe je dan toch. Je wilt het dan met eigen ogen zien of ervaren*" (Interview Abdul, 10 juni 2011).

In Marokko bestaat geen sociale dienst en is de opvang minder goed geregeld. Er is minder perspectief op een goede toekomst. Men leeft hier in Nederland aan de rand van de samenleving en in Marokko ook, maar hier is nog de hoop op een verblijfsvergunning en een sociaal netwerk aan hulpgevers aanwezig. Voor een vrouw is de drempel om terug te keren nog hoger. Een scheiding wordt de vrouw verweten, doordat ze tekort is geschoten. "*Nederland en haar man willen haar niet, wat haar een positie aan de onderkant van de samenleving geeft*" (Interview Rachida, 25 augustus 2011).

Het beleid zet er wel toe aan dat migranten nadenken over terugkeer, maar de praktische invulling hiervan blijft uit. Uiteindelijk kiezen Marokkaanse irreguliere migranten er voor om te overleven in Nederland. Het volgende hoofdstuk zal ingaan op het sociale netwerk

van landgenoten en de hulp die verleend wordt aan Marokkaanse irreguliere migranten in Nederland.

Dit hoofdstuk heeft laten zien hoe Marokkaanse irreguliere migranten proberen te overleven in Nederland. Omdat er van terugkeer geen sprake is vallen zij terug op een netwerk van landgenoten voor ondersteuning. Het volgende hoofdstuk zal exploreren hoe deze ondersteuning eruit ziet vanuit de Marokkaanse hulpgevers.

4. ONDERSTEUNING VANUIT HULPGEVERS

4.1 INFORMELE SOCIALE NETWERKEN

In Nederland zijn omvangrijke gemeenschappen aanwezig uit de eigen streek of het eigen herkomstland, die hulp bieden aan irreguliere migranten om een bestaan op te bouwen. Ondersteuning is echter vaak beperkt in tijd en omvang (Chelpi- den Hamer & Mazzucato, 2009). Het sociale netwerk bestaat uit verschillende relationele verbindingen. In de literatuur wordt in deze relaties onderscheid gemaakt tussen zogenaamde ‘sterke bindingen’ en ‘zwakke bindingen’. De sterkte van een relatie hangt af van de hoeveelheid tijd, de emotionele intensiteit, het wederzijds vertrouwen, de duurzaamheid en de wederzijdse diensten die karakteriserend zijn voor de relationele verbinding.

Voor familiale en vriendschapsrelaties zijn deze zogenaamde ‘sterke bindingen’ kenmerkend (Granovetter, 1973; Massey & Espinosa, 1997). Toch wordt in verschillende onderzoeken het belang van zwakke verbindingen benadrukt (Granovetter, 1973; Mazzucato, 2009). Sterke bindingen zijn meestal gemakkelijker toegankelijk, maar kunnen beperkte ondersteuning bieden, omdat elk lid eenzelfde netwerk heeft met dezelfde informatie en contacten. Staring (2001: 14) stelt dat gesloten netwerken als een fuik kunnen werken, omdat eenzijdige netwerken bij veranderende omstandigheden hun waarde kunnen verliezen. Zwakke bindingen bieden daarentegen toegang tot afzonderlijke netwerken (Chelpi- den Hamer & Mazzucato, 2009). Het faciliteren van interacties met andere individuen of groepen zal de kwaliteit van het sociale netwerk van de irreguliere migrant verbeteren. De aanwezigheid van deze zwakke bindingen kunnen derhalve een belangrijke ondersteunende rol spelen, wanneer deze een brug vormen naar een nieuw sociaal netwerk, een nieuw terrein of nieuwe vormen van ondersteuningspotentieel aanboren (Staring, 2001).

Het netwerk dat in het onderhavige onderzoek centraal staat is de binding tussen landgenoten. Deze etnische infrastructuur vindt zijn waarde pas buiten het gezamenlijke land van herkomst. Migrantengemeenschappen zijn gelokaliseerd in gebedsruimtes, kerken, culturele verenigingen, theehuizen en cafés, waar etnische bindingen ontstaan. In deze locaties krijgt men relevante informatie en ontmoet men nieuwe contacten. Deze contacten worden vaak niet persoonlijk, maar er is sprake van een vergelijkbare biografie, een bindende herkomststreek en vaak spreekt men dezelfde taal, wat een connectie en een potentieel aan loyaliteit geeft (Staring, 2001). Irreguliere migranten die in staat zijn leden van de eigen etnische gemeenschap te

motiveren om ondersteuning te bieden zijn volgens Burgers en Engbersen (1999) beter af dan degenen die daartoe niet in staat zijn²⁶.

4.2 ONDERSTEUNING DOOR DE MAROKKAANSE GEMEENSCHAP

Zoals uit het in de methode besproken concept van cultuur blijkt, suggereert het concept van dé Marokkaanse gemeenschap een eenheid die feitelijk niet bestaat. De Marokkaanse gemeenschap is een heterogene verzameling van migranten met verschillende culturele, geografische, politieke en religieuze achtergronden. Ondersteuning wordt dan ook niet gezien als kenmerk van dé Marokkanen of dé Marokkaanse cultuur. Dergelijke relaties krijgen hun betekenis in een context van grensoverstijgende migratie. Marokkanen zijn van nature niet hulpvaardiger, sympathieker of gastvrijer dan migranten uit andere herkomstlanden. Relaties ontleen hun geldigheid vaak aan een gedeelde biografie en een gemeenschappelijke ervaring van het migrant zijn (Staring, 2001). Mazzucato (2000) beaamt dat ondersteuning voortkomt uit een gevoel van samen een herkomstland, cultuur en taal te delen. Dit genereert volgens Portes (1998) een vorm van begrensde solidariteit, waar mensen die een gemeenschappelijke achtergrond delen zich kunnen identificeren met elkaar en ondersteuning zullen bieden.

Dit sluit aan op de voorgaande besproken binding tussen landgenoten. De interviews met Marokkaanse irreguliere migranten en Marokkaanse hulpgevers bevestigden dat een gemeenschappelijke achtergrond een band scheidt waardoor sneller hulp wordt geboden, zoals Mo (Interview, 7 juli 2011) vertelt: “Ik moet ook wel zeggen dat we bij elkaar uit de buurt komen. Zeventig procent hier komt uit dezelfde buurt in Nador, namelijk Metalsa. Zo kennen we elkaar. Het halve dorp woont hier. De loyaliteit is dan hoger”.

Hoewel sommige respondenten in het onderzoek naar irreguliere migranten van Engbersen en de zijnen (2002) spreken van een relatief lage solidariteit, bieden irreguliere migranten elkaar onderling veel steun. Uit een onderzoek van Staring (1999) naar Turkse migranten bleek dat familieleden vaak de eerste opvang regelen, maar dat vanzelfsprekende hulp niet eeuwig duurt. Deze hulp staat onder andere onder druk door de sociaaleconomische positie van de Nederlandse Marokkanen (CBS, 2010). Mohammed vertelt dat het op alle fronten steeds moeilijker wordt om hulp te geven: “We moeten ons schamen dat we geen hulp meer kunnen bieden. Het gaat met vallen en opstaan”. Als volgt wordt onderscheid gemaakt tussen ondersteuning geboden vanuit individuele hulpgevers en hulpgevers vanuit Marokkaanse moskeeën en organisaties.

²⁶ Engbersen en de zijnen (2002) voegen hieraan toe dat wanneer bindingen tussen legale en irreguliere migranten sterker zijn en wanneer een irreguliere migrant gebruik kan maken van een sterk ondersteunend netwerk, er een kleinere kans is dat zij actief worden in de criminele sfeer.

4.2.1 ONDERSTEUNING DOOR HULPGEVERS UIT ORGANISATIES

Een belangrijke Marokkaanse organisatie is het Comité Marokkaanse Arbeiders Nederland (KMAN) opgericht in 1975. De organisatie heeft zich indertijd ten doel gesteld de belangen van de Marokkaanse arbeiders in Nederland te verdedigen. De eerste opgave van de organisatie in 1975 werd de strijd van illegale arbeiders tot een goed eind te brengen. De buitenlandse arbeiders wilden dezelfde rechten verwerven als de Nederlandse arbeiders (Van der Valk, 1996). Veel Marokkaanse hulpgevers die destijds in Nederland verbleven noemen de KMAN in ons gesprek. Deze hulpgevers hebben vaak nog mee actie gevoerd, maar zien de actiebereidheid van vroeger teruglopen. Mohamed (Interview 18 september 2011) vertelt: “Wij gingen indertijd wekelijks de straat op. Werkgevers stonden ook aan onze kant. Nu moet je je als migrant verstoppen in hoekjes en wordt er hoop gecreëerd uit niks”. Uit een gesprek met een medewerker van de KMAN blijkt dat zij zich nog steeds sterk maken voor Marokkaanse arbeiders en een spreekuur hebben, maar dat de mogelijkheden om de oude witte illegalen te ondersteunen zijn teruggelopen. Voor de huidige Marokkaanse irreguliere migranten kán geen actie gevoerd worden, omdat er geen politieke, juridische of maatschappelijke aanknopingspunten zijn die aangevoerd kunnen worden. Het gevoel dat er vroeger meer onderlinge solidariteit te bespeuren was, is overigens een algemeen geluid dat zich laat horen bij de Marokkaanse organisaties. Daarnaast is het aantal Marokkaanse irreguliere migranten dat zich bij de KMAN meldt terug gelopen. Waar zij vroeger enkele Marokkaanse irreguliere migranten per week verwelkomden, zijn er nu nog sporadische irreguliere migranten die zich melden.

Uit het onderzoek van Rusinovic et al. (2002) blijkt dat weinig organisaties in Nederland zich richten op irreguliere migranten zonder perspectief. In het onderhavige onderzoek zijn gesprekken gevoerd met elf Marokkaanse organisaties en twee Nederlandse organisaties. In tegenstelling tot de Marokkaanse organisaties richten de Nederlandse organisaties zich specifiek op irreguliere migranten. De Marokkaanse organisaties bedienen uiteenlopende doelgroepen. Er zijn onder andere organisaties die zich richten op vrouwen, het verbeteren van de multiculturele samenleving of integratie en burgerschap. Zodoende komen Marokkaanse irreguliere migranten terecht bij organisaties die een andere doelgroep hebben, maar ook openstaan voor migranten zonder verblijfsvergunning. Marokkaanse irreguliere migranten benaderen deze organisaties bijvoorbeeld tijdens spreekuren. Vijf organisaties organiseren een spreekuur voor Marokkaanse individuen. Deze spreekuren zijn gericht op de Marokkaanse gemeenschap als geheel, waarbij Marokkaanse irreguliere migranten kunnen binnenlopen. Voornamelijk het juridische spreekuur, wat veel organisaties eens per week organiseren, is daarbij populair.

Wat betreft de hulp aan Marokkaanse irreguliere migranten zien Marokkaanse organisaties zich als een brug tussen hen en diverse instanties die hulp zouden kunnen bieden. Doorverwijzen is de grootste taak van organisaties. Organisaties treden er over het algemeen niet mee naar buiten dat zij ondersteuning bieden of informatie verstrekken aan irreguliere migranten. De huidige economische crisis zorgt voor bezuinigingen in het welzijn en Marokkaanse organisaties zijn bang te worden gekort in subsidie wanneer zij in verband worden gebracht met het ondersteunen van Marokkaanse irreguliere migranten. Organisaties moeten kiezen in hoeverre zij de verantwoordelijkheid op zich willen nemen voor Marokkaanse irreguliere migranten. Er doet zich bij organisaties net als in het onderzoek van Rusinovic en de zijnen (2002) een dilemma voor tussen de eigen verantwoordelijkheid en het landelijk beleid.

Kenmerkend voor de meeste organisaties in het onderhavige onderzoek is dat zij na sluitingstijd niet bereikbaar zijn. Enkele individuen vormen hierop een uitzondering, zoals Yassin: "Ik vind het vervelender hoe de situatie is, dan dat mensen mij in privé tijd aanspreken. Wat mij irriteert is hoe de huidige mens ermee omgaat. Waar is de solidariteit en gelijkheid gebleven?". Zarida (Interview, 17 september 2011) sluit zich hierbij aan: "Mijn motivatie zit in humaniteit. Ik heb zelf ook stiekem iemand bij me laten slapen, al kom je dan met je professionaliteit in het geding". Een viertal organisaties staat zeer nabij de groep Marokkaanse irreguliere migranten en biedt zodoende meer ondersteuning. De overige organisaties bevinden zich op grotere afstand van de groep irreguliere migranten en hebben te maken met sporadische gevallen. Ook de duur van de hulp door organisaties verschilt. In de meeste gevallen is sprake van een eenmalige vraag, soms van langdurige begeleiding die tot wel enkele jaren kan duren. De intensiteit van de hulp liep, zoals het onderzoek van Kox (2010) al uitwees, zeer uiteen.

De motivatie van individuen uit organisaties om Marokkaanse irreguliere migranten te ondersteunen is ten eerste vanuit een politiek motief. Zij vinden het vreemdelingenbeleid te streng, daardoor achten zij het rechtvaardig irreguliere migranten te ondersteunen (zie ook Kox, 2010). Ten tweede wordt geholpen vanuit solidariteit en humaniteit tegenover deze groep. Organisaties willen vaak een bijdrage leveren aan Nederland. In eerste instantie geven Marokkaanse hulpgevers aan dat het geen verplichting is om ondersteuning te bieden, maar dat zij de hulp niet kunnen weigeren doordat er geen andere alternatieven zijn voor Marokkaanse irreguliere migranten. Aan de ene kant kan dus gesproken worden van duurzame solidariteit die voelt als een verplichting. Anderzijds wordt hulp verleend op basis van persoonlijke waarden wat leidt tot een begrensde solidariteit (Engbersen et al., 2002). Over het algemeen is de hulp vanuit organisaties situationeel en begrensd. Dat benadrukt dit citaat van Hakim (Interview, 16 juni 2011) nogmaals:

“Waarom ik ze help? We zijn allemaal mensen en hebben onze goede en slechte momenten. Ik heb zelf soms ook hulp nodig. Meestal maak ik een praatje met die mensen om te kijken wat voor advies ze nodig hebben. Dat geef ik zelf, of ik verwijs door. Ik adviseer om een eigen onderneming te beginnen in Marokko. Ik heb zelf vaak maar één gesprek met een irreguliere migrant en daarna geef ik ze advies en verwijs ik ze door”.

4.2.2 ONDERSTEUNING DOOR HULPGEVERS UIT DE MOSKEE

“Qua onderdak en werk kunnen we ze niet helpen, maar wel doorverwijzen. Irreguliere migranten komen inderdaad ook naar de moskee, maar daar kunnen we ze niet onderbrengen. Je weet niet met wie je te maken hebt. Het is soms wel echt zielig hoor, maar het kan niet. Ten eerste huren we het gebouw, dus er mogen niet zomaar mensen slapen. Ten tweede is het de vraag of de Marokkaanse irreguliere migrant wel de waarheid vertelt en of we die persoon kunnen vertrouwen. We verwijzen door naar het Leger des Heils of andere instanties die onderdak bieden”.

Het verhaal van Abdul (Interview, 10 juni 2011) is een veelvoorkomende reactie van moskeeën wanneer het gaat om onderdak. Moskeeën geven aan dat ze niet gezien moeten worden als een verblijfshotel waar irreguliere migranten altijd kunnen aankloppen. Tijdens de nacht is geen begeleiding aanwezig en hier speelt de vertrouwensband een grote rol. De vaak opgeworpen opmerking is: “Wat als die man nou ’s nachts overlijdt in de moskee?”. Waar men tot tien jaar terug nog wel eens kon overnachten in de moskee is daar nu geen sprake meer van. “Voor de veiligheid van de moskee, irreguliere migranten en de moskeegangers. Het gaat om het algemene belang” (Interview Mo, 7 juli 2011).

Moskeeën zien het als hun verantwoordelijkheid om Marokkaanse irreguliere migranten te helpen, omdat de Nederlandse overheid zich terug trekt. Eén moskee zegt geen enkele Marokkaanse irreguliere migrant te helpen, maar geïnterviewde Marokkaanse irreguliere migranten onderstrepen wel bij deze moskee te komen. De rest van de moskeeën beaamt de hulp aan Marokkaanse irreguliere migranten en ziet dit ook als een humanitair beginsel. Zoals het onderzoek van Portes (1998) eveneens uitwees, zien hulpgevers op basis van geïnternaliseerde normen en waardepatronen het als hun verantwoordelijkheid om hulp te bieden aan irreguliere migranten. De moskee wordt door veel Marokkaanse irreguliere migranten gezien als een laatste hoop.

Moskeeën zijn solidair met irreguliere migranten, maar kunnen geen structurele hulp bieden. Zij proberen de irreguliere migranten in contact te brengen met andere individuen in de moskee. Net als bij organisaties is de grootste taak van de moskee het doorverwijzen van

Marokkaanse irreguliere migranten. Binnen de moskee kunnen zowel zwakke bindingen als sterke bindingen aangeboden worden en leiden hiermee tot een groter vangnet voor de irreguliere migrant. Zouhair (Interview 8 september, 2011) benadrukt dat het eigen initiatief onder irreguliere migranten vergroot moet worden:

“Het is belangrijk dat irreguliere migranten zelf hun netwerk vergroten. Dat ze op eigen benen staan. Dat ze zelf hun netwerk zoeken binnen de moskee. Zelfinitiatief is wat we promoten. Dat mensen zelf ergens langs gaan en zelf mensen bellen, niet dat we dat zelf moeten doen. Dat zorgt ook weer voor binding tussen de irreguliere migrant en de hulpgever”.

In de moskee is geen sprake van een vast ‘potje’ waar een bijdrage voor irreguliere migranten uitgehaald kan worden. Wel wordt er in elke moskee op de laatste vrijdag van de maand – wanneer het salaris binnen is – een inzameling gehouden. Dit geld wordt besteed aan uiteenlopende doelen, waarbij ook irreguliere migranten incidenteel ondersteund kunnen worden. Er is zelfs één moskee die een mini voedselbank heeft, waar eens in de twee weken een pakket voedsel afgehaald kan worden. Daarnaast bedelen Marokkaanse irreguliere migranten soms ook bij de ingang van de moskee of op vrijdagmiddag. Daarmee wordt wel wat geld opgehaald. De economische crisis heeft echter ook zijn weerslag op de opbrengsten in de moskee:

“Een knelpunt is dat we zelf ook aan de grond zitten momenteel. Een keer per maand zamelen we geld in voor waar behoefte aan is, dat kan giro 555 zijn of een plaatselijke organisatie. We werken zelf ook allemaal vrijwillig in de moskee. We geven geld aan irreguliere migranten, maximaal 50 euro”. (Interview Mohamed, 8 juni 2011)

Een andere Marokkaanse hulpgever (Interview Zouhair, 8 september 2011) benadrukt: “Wat je hebt dat kun je delen. Heb je niks, dan kun je niks geven”. Hiermee doelt hij op het feit dat het geven van financiële steun door Marokkaanse hulpgevers steeds moeilijker wordt. Moskeeën geven niet graag geld, liever bieden zij een dienst. Anderzijds zijn er weinig diensten die de moskee kan bieden en worden zij beperkt in hun mogelijkheden, waardoor geld geven vaak de enige optie is. Een grote financiële kostenpost voor de moskee zijn transportkosten bij het overlijden van Marokkaanse irreguliere migranten. De plaatselijke gemeente regelt een sobere begrafenis, maar de Marokkaanse irreguliere migrant heeft vaak nabestaanden in Marokko en wil graag daar begraven worden. Deze kosten lopen voor de moskee al snel op tot 5000 euro, die door de Marokkaanse gemeenschap bekostigd moet worden.

Toch blijft de moskee, net als de kerk, van oudsher een instelling waarbij irreguliere migranten altijd kunnen aankloppen voor hulp. Alle moskeeën benadrukken dat hulp gegeven wordt, ongeacht nationaliteit, religie of afkomst. Ook al gaat het om Marokkaanse moskeeën, iedereen is welkom. Door het repressieve beleid van de Nederlandse overheid worden de mogelijkheden van de moskee om te helpen beperkt. Er lijkt, net als bij Marokkaanse organisaties, een groot spanningsveld tussen het nemen van de verantwoordelijkheid voor deze mensen en de mogelijkheden die beperkt worden door de overheid. Daarbij wordt de aanloop van irreguliere migranten (uit bijvoorbeeld Somalië) juist groter, doordat migranten geen verblijfsvergunning krijgen. Moskeeën zien onder Marokkaanse irreguliere migranten een toename vanuit Spanje en Italië, omdat zij daar geen werk kunnen vinden; migranten die ik in hoofdstuk 3 actieve irreguliere migranten noemde. Overigens is het aantal Marokkaanse migranten dat men tegenkomt minder dan decennia geleden.

4.2.3 ONDERSTEUNING DOOR FAMILIE

Waar Marokkaanse irreguliere migranten bij moskeeën en organisaties juist hun *master status* als irreguliere migrant gebruiken om hulp te krijgen is het binnen de familie juist noodzaak om deze *master status* zoveel mogelijk te verbergen. De *master status* is door Becker (1963) omschreven als het label waarmee de irreguliere migrant door een buitenstaander wordt geïdentificeerd. Buiten de familie om weten weinig mensen dat deze persoon irregulier verblijft, waardoor er een sfeer van geheimhouding ontstaat rondom deze irreguliere migrant. Ook al is er een vertrouwensband, toch lijkt op illegaal verblijf een groot taboe te rusten. Daarnaast hebben familieleden veel te verliezen, omdat iemand in huis opvangen zeer fraudegevoelig is. Wanneer naar buiten komt dat er een irreguliere migrant in huis verblijft, kan dit leiden tot chantage of misbruik van deze kennis. Bescherming en zwijgen staan centraal. Zowel de irreguliere migrant als de hulpgever proberen de verblijfsstatus van de migrant te beschermen. Dit ondervond ik ook zelf bij het verkrijgen van interviews. Enkele hulpgevers hadden binnen hun familie ook irreguliere migranten. De Marokkaanse irreguliere migranten kon ik interviewen, maar de hulpgever bij wie deze relatie woonachtig was niet. Familieleden proberen hiermee te vermijden dat hun activiteiten waarneembaar of openbaar worden (Bommes & Kolb, 2002).

De verantwoordelijkheid voor de Marokkaanse irreguliere migrant binnen de familie is vaak groot. Binnen families wordt een soort van verplichting gevoeld om de Marokkaanse irreguliere migrant op te vangen:

“Als je iemand in huis neemt is het lastig, het is een gebed zonder eind. De situatie is vaak uitzichtloos en je privacy wordt aangetast. Maar als je familie bent doe je dat maar. Die man woont in huis bij zijn broer. Die hebben een verplichting. Ze zijn verwanten. Hij kan

hem niet in de steek laten. Hij slaapt daar op zolder, maar die broer heeft natuurlijk ook kinderen”.

De familie voelt zich in een positie waar vanuit heersende normen en waarden steun moet worden geboden (Portes, 1998). Humanitaire diensten door de familie worden door irreguliere migranten gezien als een recht waarop beroep kan worden gedaan (Chelpi- den Hamer & Mazzucato, 2009). Voorgaand citaat laat echter ook een obstakel zien bij de hulp gegeven door familie. Familieleden hebben zelf gezinnen met kinderen. Het onderhavige onderzoek laat zien dat hulp door familie in de loop der jaren veranderd lijkt. Het is bij deze hulp niet meer zoals vroeger. De tweede en derde generatie Marokkanen zijn volgens de hulpgevers meer individualistisch. Vaak zijn zij hier geboren en hebben minder connectie met Marokko. Daarnaast is hulp binnen de familie afhankelijk van de verhoudingen. De mate van hulp hangt, volgens hulpgevers in dit onderzoek, af van het feit of je als irreguliere migrant gerelateerd bent aan de man of de vrouw. Massey en de zijnen (1993) bevestigen dat het gerelateerd zijn aan de man meer krediet geeft aan de irreguliere migrant. Ook wordt er verschil gemaakt in het zijn van een broer of zus of alleen een verre neef. Deze resultaten worden bevestigd door Massey en de zijnen (1993) waarbij werd aangetoond dat verwantschapsnetwerken een hoog potentieel aan ondersteuning kunnen geven, naarmate er meer nabijheid is.

Bij hulpverstrekkers binnen de familie kan uitbuiting echter ook een rol spelen. Volgens Zarida (Interview, 20 september 2011) is er “een tendens dat er voor een moeder die pensioen heeft Persoonsgebonden Budget²⁷ wordt aangevraagd en de irreguliere vrouw alle zorg en het huishouden op zich moet nemen, maar de familie het geld in de zak steekt”. “Het is lastig”, volgens Souad (Interview, 16 augustus 2011): “Die vrouwen kunnen geen kant op. De vrouwen slikken het dan maar”. Van uitbuiting is niet alleen sprake bij vrouwen, maar ook bij mannen. De irreguliere migrant is door de sfeer van geheimhouding meer kwetsbaar, doordat er een minder groot sociaal netwerk te vinden is. Een valkuil die door Staring (2001) genoemd werd, is dat er geen zwakke bindingen worden aangegaan buiten de sterke binding met de familie. Het gevaar ligt dan in de vraag wat de familie terug wil voor de geboden ondersteuning. Aan de ene kant kan de familie de irreguliere migrant niet de rug toekeren, maar de irreguliere migrant kan de familie ook niet de rug toekeren. De geboden ondersteuning zorgt vaak voor een verwachting bij de familie. Hier komt de reciprociteit naar voren die niet evenwichtig is (Mazzucato, 2009; Portes, 1998; Engbersen et al., 2002). Dit zorgt voor een spanningsveld tussen de irreguliere migrant en de familie.

²⁷ Het is een geldbedrag waarmee iemand die zorg, begeleiding of hulp nodig heeft en daarvoor in aanmerking komt, deze kan inkopen. Patiënten kunnen zelf de hulpverleners en begeleiders uitkiezen, en zelf beslissen waaraan het geld besteed wordt.

Desalniettemin benadrukken alle respondenten, zowel hulpgevers als irreguliere migranten dat het leven een stuk gemakkelijker is wanneer er familie is die ondersteunende hulp verleent. Hoewel er niet altijd een beroep kan worden gedaan op deze hulp en de sfeer van geheimhouding hoog is, is er wel sprake van een alternatief vangnet waarop vaak structureel teruggevallen kan worden.

4.2.4 INDIVIDUELE HULPGEVERS

Amina woont al sinds haar derde levensjaar in Nederland. Inmiddels is ze 22 jaar, afgestudeerd en nog steeds verblijft ze irregulier in Nederland. Niemand behalve haar beste vriendin en haar familie weten dat Amina illegaal verblijft in Nederland. Amina heeft een half jaar geleden vanwege problemen het ouderlijk huis verlaten en is bij haar beste vriendin gaan wonen, een jonge meid van 23 jaar, ook van Marokkaans afkomst, die nog bij haar ouders in huis woont. De meiden slapen bij elkaar op de kamer en hebben weinig privacy. Amina is genoodzaakt een dubbelleven te leiden, omdat ze bang is dat de ouders van deze vriendin haar status niet voor zich kunnen houden. De ouders van haar beste vriendin denken dat Amina naar het HBO gaat. Maar in de vier dagen per week dat ze van huis is past ze op bij een gezin met twee kinderen om in haar levensonderhoud te kunnen voorzien. Haar beste vriendin staat haar af en toe financieel bij, maar zij voelt zich vaak machteloos. Zij maakt zich zorgen; ze moet vaak liegen tegen haar ouders en smoesjes verzinnen. Enkele keren heeft ze zich al bijna versproken. Ze weet niet wat er gaat gebeuren als haar ouders erachter komen dat Amina illegaal in Nederland verblijft. Ondanks deze situatie blijft ze Amina steunen, omdat zij nergens anders naar toe kan. (Interview, 1 september 2011)

Voorgaande anekdote laat zien hoe Amina probeert te overleven in Nederland in een sfeer van geheimhouding. Haar beste vriendin kan worden gezien als een sterke binding, omdat het hier gaat om een hechte vriendschap. Naast hulpverlening vanuit organisaties, moskeeën en families zijn er individuen die via deze eenheden in contact komen met Marokkaanse irreguliere migranten. Deze relaties kunnen hechte vriendschapsnetwerken zijn, maar ook zwakke verbindingen met kennissen die een belangrijke ondersteunende rol spelen, doordat zij nieuw

ondersteuningspotentieel aanboren (Staring, 2001). Individuele hulpgevers hebben vaak een gebrek aan kennis, maar proberen de irreguliere migrant op praktische basis te voorzien van voedsel en onderdak.

Vaker is individuele hulpverlening beperkt tot bepaalde grenzen, waarbij het gaat om incidentele hulp; een begrensde solidariteit (Chelpi- den Hamer & Mazzucato, 2009). Vooral jonge irreguliere migranten leunen op een netwerk van individuele hulpgevers. Daarnaast maken ook witte illegalen gebruik van individuele hulpgevers, maar vallen zij vaak ook terug op kleine Marokkaanse zelforganisaties. Jonge irreguliere migranten gebruiken deze kleine organisaties wel om contacten te leggen of Nederlandse les te volgen, maar proberen vervolgens een eigen netwerk van individuele hulpgevers op te bouwen en maken voornamelijk gebruik van zwakke bindingen die zorgen voor een groot afwisselend netwerk.

De mate van geheimhouding, vertrouwen en bescherming verschilt onderling bij individuele hulpgevers. Een sterke binding kan zorgen voor geheimhouding en een hoge mate van onderling vertrouwen en bescherming, maar kan daardoor juist beperkend zijn voor de irreguliere migrant, zoals hiervoor beschreven bij ondersteuning door de familie en de hiervoor besproken anekdote van Amina. Een zwakke binding kan zorgen voor nieuwe alternatieven om te overleven, waarbij juist de masterstatus ervoor zorgt dat hulp geboden wordt. Vaker gaat het dan om incidentele hulp waar het onderling vertrouwen en de bescherming lager is.

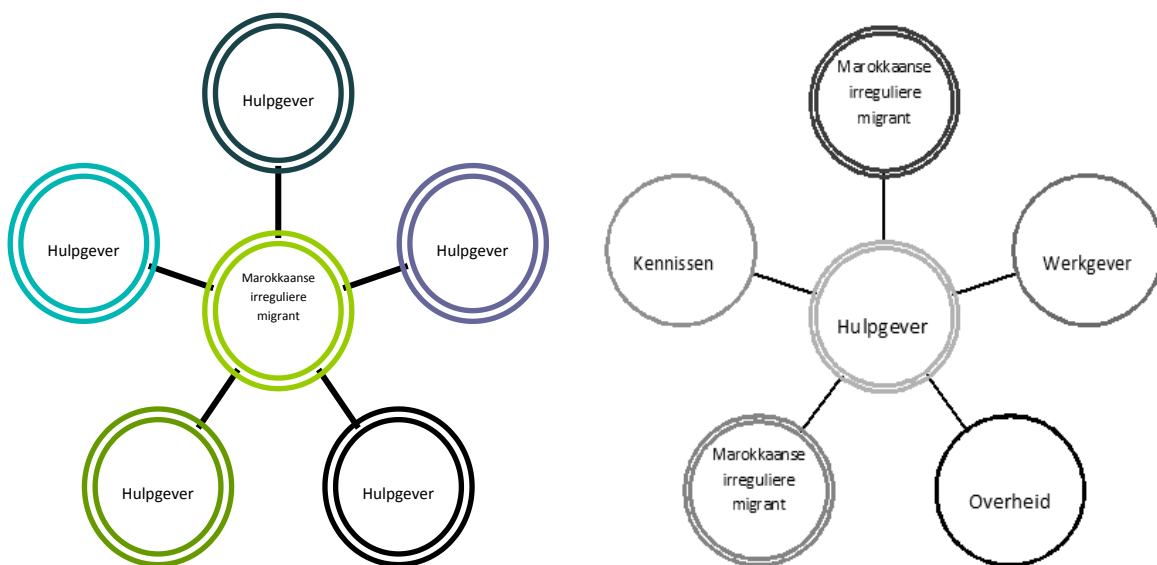
4.3 HET 'GEHEIME GENOOTSCHAP'

Uit het voorgaande blijkt dat de relatie tussen irreguliere migranten en hun sociale netwerk wordt gekenmerkt door een behoefte aan geheimhouding en wederzijds vertrouwen. Deze risico's kunnen beter begrepen worden door de theorie van Simmel hierop toe te passen. De Duitse socioloog Simmel (1950: 345) noemde dergelijke netwerken 'geheime genootschappen'. Met het 'geheime genootschap' doelde Simmel op sociale groepen die hun activiteiten beschermen door geheimhouding. Deze activiteiten genieten bescherming omdat bepaalde ideeën of waarden van deze sociale groepen niet worden getolereerd door de buitenwereld. Dit is van toepassing op de situatie van Marokkaanse irreguliere migranten en hun netwerken, daar de Nederlandse overheid het verblijf van irreguliere migranten wil ontmoedigen, terwijl dit door hulp van sociale netwerken juist in stand wordt gehouden.

Bommes en Kolb (2002) beschrijven deze sociale netwerken als 'mistige sociale structuren': sociale structuren die voortkomen uit inspanningen van individuen en organisaties die proberen te vermijden dat hun activiteiten openbaar of waarneembaar zijn. Deze mistige constructies zijn het product van tegenstrijdige, economische, sociale en juridische krachten: de

economische eisen van de werkgevers en humanitaire overwegingen van maatschappelijke organisaties aan de ene kant en afwijzing van illegale migratie door de staat aan de andere kant.

De informele sociale netwerken van irreguliere migranten bevatten relevante dimensies van het 'geheime genootschap' zoals Simmel (1950) beschreef: de patronen van wederzijds vertrouwen en bescherming, de kunst van het zwijgen, de voorzichtige houding ten opzichte van schriftelijke communicatie en strategieën gericht op het beschermen van irreguliere migranten naar relevante anderen om hun status te beschermen. Voor irreguliere migranten geldt dat zij allerlei strategieën gebruiken om hun verblijfsstatus verborgen te houden voor anderen die misbruik willen maken van deze informatie. Figuur 1 illustreert het geheim genootschap van zowel de hulpgever als de irreguliere migrant.

FIGUUR 1 GEHEIME GENOOTSCHAP VAN MAROKKAANSE IRREGULIERE MIGRANTEN EN HULPGEVERS

De dubbel omrande cirkels geven geheime genootschappen weer. De enkele cirkels duiden op andere partijen in de samenleving. De in het figuur getekende geheime genootschappen proberen de status van de irreguliere migrant te beschermen tegen invloeden van buitenaf en schermen daarom hun activiteiten af naar de buitenwereld.

4.4 HULPGEVERS EN HET 'GEHEIME GENOOTSCHAP'

De geheime identiteit van irreguliere migranten en het onderlinge vertrouwen dat nodig is voor ondersteuning, zorgt voor spanning. Aan de ene kant willen irreguliere migranten een beroep doen op het 'volle leven' door hun sociale netwerk te vergroten. Anderzijds moeten zij hun 'naakte leven' beschermen. Het toevertrouwen van de masterstatus aan de hulpgever kan namelijk gevoelig zijn voor misbruik of chantage. Irreguliere migranten die ondersteuning krijgen vanuit hun sociale netwerk vertrouwen erop dat hun status beschermd wordt door hun verwanten en vrienden. Het onderlinge vertrouwen is een essentiële basis voor dergelijke ondersteuningsrelaties.

Alle hulpgevers hebben te maken met spanning rondom het onderlinge vertrouwen. Hierdoor betrekken veel hulpgevers Marokkaanse irreguliere migranten niet in hun privé omgeving. Rabih (Interview, 16 september 2011) vertelt:

“Het is naïef om iemand in huis te nemen. Vroeger waren er minder grenzen. Je moet jezelf niet in situaties brengen waardoor je daarna verplicht bent om iemand te helpen. Als je iemand eenmaal in huis haalt, komt hij vaker. Daarnaast is het maar de vraag of die persoon te vertrouwen is. Je kent niet altijd de achtergrond van iemand. Het is moeilijk. De vraag is dan of het wel in het algemene belang is en in je eigen belang”.

Voornamelijk organisaties en moskeeën vallen terug op hun rol door te verwijzen en bieden begrensde ondersteuning. Via het netwerk probeert men de irreguliere migrant te voorzien van hulp. Het repressieve beleid heeft echter tot gevolg dat mogelijkheden minder worden: “Ik heb mensen nooit in mijn eigen huis laten slapen. We houden het hier nog binnen de moskee of bij andere instanties, maar ik ben wel bang dat ze misschien wel aan huis gaan komen” (Interview Abdu, 17 juni 2011).

Het geheim in de sociale identiteit van irreguliere migranten onderscheidt hen van andere marginale groeperingen (Burgers & Engbersen, 1999). Hun onzichtbare master status als irreguliere migrant en ‘outsider’ is van invloed op de vorming van relationele bindingen. Waar irreguliere migranten bij moskeeën en organisaties gebruik maken van hun master status om hulp te verkrijgen, is het bij hulp door de familie zaak deze master status te verbergen voor de buitenwereld. In families is het taboe rondom hulp het grootst. Mensen spreken in interviews niet graag over personen die irreguliere migranten in huis hebben. Het ‘geheime genootschap’ van Simmel (1950) lijkt in alle aspecten op te gaan voor ondersteuning vanuit de familie. Het patroon van bescherming, het zwijgen en strategieën om de status van de irreguliere migrant te beschermen staan centraal.

Binnen moskeeën en organisaties blijkt niet alleen sprake te zijn van geheimhouding van de master status van de Marokkaanse irreguliere migrant, maar ook de geheimhouding van het verstrekken van ondersteuning aan- of het optreden als tussenorganisatie voor deze doelgroep. De hulp die gegeven wordt moet op een bepaalde manier naar buiten worden gebracht. De dimensies van Simmel (1950) met betrekking tot het geheim genootschap, gelden voor alle hulpgevers niet alleen in verhouding tot de irreguliere migrant. Het zwijgen, de voorzichtige houding ten opzichte van schriftelijke communicatie en het beschermen van de eigen organisatie, familie of moskee zijn dimensies van de organisatie richting de buitenwereld, in het bijzonder ten opzichte van de overheid (zie Figuur 1). Hulpgevers maken ook deel uit van andere netwerken, daardoor zijn zij verweven met legitieme instellingen. De hulpgevers uit de

informele sociale netwerken hebben verbindingen met werkgevers, advocaten, politie en ambtenaren. Een voorbeeld in dit onderzoek was een ambtenaar die zijn eigen neef in huis had. Deze neef was van Marokkaanse afkomst en verbleef irregulier in Nederland. De ambtenaar wilde het gesprek met mij niet aan, mede vanwege zijn rol als werknemer van de overheid, waarmee hij geacht wordt de Nederlandse wetten en regels na te leven. Individuen, maar ook moskeeën en organisaties kunnen gezien worden als onderdeel van een mistige sociale structuur, zoals beschreven door Bommers & Kolb (2002), waarbij hulpgevers proberen te vermijden dat activiteiten waarneembaar of openbaar zijn. Een woordvoerder (Interview, Mohamed, 8 juni 2011) van de moskee vertelt:

“We hebben geen verborgen agenda, maar je moet het wel op een bepaalde manier formuleren. Volgens mensenrechten, niet dat de moskee illegaliteit voedt, want dan staat Wilders hier morgen op de stoep en kunnen we de deuren sluiten. Belangrijk is dat we als moskee uit beeld blijven. We maken mede daarom ook geen documenten aan en houden geen register bij van irreguliere migranten”.

Een ander vult aan: “De moskee moet wel blanco blijven. We zijn bemiddelaars en niet strafbaar. Het gaat om verwantschap, betrokkenheid, mensheid en samenzijn” (Interview Hassan, 20 mei 2011). In het bijzonder de voorzichtigheid rondom schriftelijke communicatie en de patronen van wederzijds vertrouwen en bescherming komt bij moskeeën sterk naar voren. Mohamed (Interview 26 mei, 2011) vertelt:

“Er zijn irreguliere migranten die naar de moskee komen. We laten ze daar niet verblijven. Dat is voor de veiligheid. We hebben als moskee een voorbeeldfunctie. Als er een irreguliere migrant overlijdt en dat komt in de pers, dan lijkt het alsof we irreguliere migranten omarmen”.

Uit deze uitspraken blijkt echter ook een angst, die door meerdere respondenten wordt bevestigd. Dit heeft te maken met de beeldvorming rondom de Islam en de Marokkaanse gemeenschap die voornamelijk negatief is. Een woordvoerder van de moskee vertelt dat initiatieven van burgers worden ontmoedigd, maar dat er wel verantwoordelijkheid genomen moet worden voor deze doelgroep vanuit humaniteit. Dit leidt volgens hem tot een onhoudbare situatie, omdat de angst groter wordt en de mogelijkheden afnemen. Volgens hulpgevers ligt de nadruk in de morele economie van de Nederlandse overheid te weinig op humaniteit. Deze ontwikkeling heeft echter tot gevolg dat het naakte leven van Marokkaanse irreguliere migranten groter dreigt te worden. Wanneer individuen, organisaties en moskeeën zich terug

trekken of hun activiteiten beschermen is het moeilijker voor irreguliere migranten om toegang te vinden tot hulpgevers.

Marokkaanse hulpgevers vertellen dat zij het enerzijds niet als een verplichting zien, maar anderzijds wel door de overheid verplicht worden om verantwoordelijkheid te nemen voor de groep Marokkaanse irreguliere migranten. Bij alle hulpgevers is er sprake van een solidariteit die aan grenzen verbonden is. Zodra de privacy in het geding komt, trekken hulpgevers zich terug en zijn irreguliere migranten op zichzelf aangewezen. In het bijzonder het onderlinge vertrouwen en de sfeer van geheimhouding zijn precieze punten. De sociale netwerken van Marokkaanse irreguliere migranten kunnen gezien worden als geheime genootschappen. Waar de *master status* aan de ene kant ervoor zorgt dat ondersteuning wordt geboden bij de zwakke verbindingen, is er aan de andere kant bij de sterke verbindingen meer sprake van een 'geheim genootschap' (Simmel, 1950). Bommers en Kolb (2002) beschrijven deze sociale netwerken als 'mistige sociale structuren': organisaties die proberen te vermijden dat hun activiteiten openbaar of waarneembaar zijn. Deze ontwikkeling heeft echter tot gevolg dat het naakte leven van Marokkaanse irreguliere migranten groter dreigt te worden, doordat zij minder gemakkelijk toegang kunnen vinden tot hulpgevers.

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat hulpgevers het vanuit humaniteit en solidariteit als hun verantwoordelijkheid zien om Marokkaanse irreguliere migranten op te vangen. Het volgende hoofdstuk zal specifiek ingaan op welke soorten hulp geboden wordt vanuit organisaties, moskeeën, families en individuele hulpgevers.

5. VORMEN VAN HULP

De focus in dit hoofdstuk ligt op de rol van sociale netwerken bij de incorporatie in Nederland. Het hoofdstuk exploreert hoe hulp wordt gegeven bij voedsel, huisvesting, arbeid, gezondheidszorg en de juridische positie. Ondersteuning kan geboden worden bij dagelijkse problemen: de sociale codes zijn vreemd, de taal wordt niet beheerst en de culturele kloof is groot. Ook kan het contact met Nederlandse instellingen worden ondersteund. Tot slot biedt het netwerk contacten met andere netwerkliden die op hun beurt ook weer ondersteuning kunnen bieden (Staring, 2001). Binnen steungroepen is vaak sprake van een zogenaamde 'keten van solidariteit'. Men verwijst migranten door naar andere individuen of groepen, zoals kerken, culturele groepen, ziekenhuizen, sociale diensten of andere instellingen of non-profit organisaties. Ondersteuning is echter vaak beperkt in tijd en omvang. Weinig hulp is duurzaam van aard. Uit het onderzoek van Chelpi- den Hamer en Mazzucato (2009) blijkt dat niet-gouvernementele kanalen de meest belangrijke rol vervullen in de ondersteuning. Echter, het toonde ook aan dat hulp ontvangen niet genoeg is om een duurzaam bestaan te garanderen (Chelpi- den Hamer & Mazzucato, 2009).

5.1 VOEDSEL

“Eten daar kom ik wel aan. Ik eet meestal bij vrienden. Soms wordt ik door iemand op straat uitgenodigd om met hem ergens wat te eten. Hij weet dan via via hoe ik hier overleef en geeft mij dan wat. Als ik zelf geld heb dan koop ik wel eens wat. Echt gezond eten is het vaak niet. Een frietje is dan toch het meest goedkoop.” (Interview Badr, 13 september 2011)

Het voorgaande citaat laat zien dat Marokkaanse irreguliere migranten zichzelf relatief gemakkelijk van voedsel kunnen voorzien. Men moet daarvoor wel de trots opzij zetten en de hand ophouden. Slechts één irreguliere migrant vertelt ook eens 24 uur zonder voedsel te hebben gezeten.

Marokkaanse irreguliere migranten voorzien zichzelf van voedsel door aanbiedingen die zij krijgen vanuit hun sociale netwerk. Dit kan bestaan uit vrienden, kennissen of familie. De irreguliere migrant maakt hierbij gebruik van zijn master status (Becker, 1963) als irreguliere migrant. Op deze wijze kan hij of zij leunen op zijn of haar netwerk. Het kan hier gaan om zwakke connecties, zoals een vage kennis die een eetcafé bezit, maar ook om goede vrienden of familie die meermaals voedsel verzorgen. Wanneer het gaat om een sterke verbinding, kan men

daar vaker op terugvallen. Buiten individuen om wordt ook om voedsel gevraagd bij Marokkaanse eetcafés, restaurants en winkels. Bakkers en groentewinkels geven aan vragen om voedsel te krijgen. Daarnaast zijn er irreguliere migranten die gebruik maken van de Voedselbank²⁸ of aankloppen bij de moskee of Marokkaanse organisaties, waar zij van een maaltijd worden voorzien of wat geld ontvangen om in deze behoefte te voorzien.

Hulpgevers ervaren in het geven van voedsel lage drempels. “Het is moeilijk om irreguliere migranten hulp te bieden. Eten en drinken krijgen kan altijd. Ik heb wel dat mensen bij mij komen eten” (Interview Rachid, 3 juli 2011). Alle respondenten geven aan dat Marokkaanse irreguliere migranten voorzien kunnen worden van eten of van geld zodat eten gekocht kan worden. Toch geldt dat deze hulp niet zonder grenzen is. Woordvoerder Mustafa (interview, 14 juli 2011) van de moskee vertelt:

“Als mensen een dag niet gegeten hebben, dan nemen we die mee naar huis. Net zaten we aan de lunch, dan kunnen mensen mee eten. Maar één of twee keer. We kunnen niet bezig blijven. Maar er zijn genoeg moskeeën in deze stad. Waarschijnlijk zijn er ook wel shoppers. De ene keer hier en de andere keer daar”.

Overwegend alle hulpgevende respondenten sluiten zich hierbij aan. Een enkele keer of enkele dagen iemand van voedsel voorzien is redelijk, maar iemand kan niet dagelijks van voedsel worden voorzien.

Diverse soorten Marokkaanse hulpgevers verdelen dus (onbewust) de lasten tot het verstrekken van voedsel. Hierdoor is de last die op één hulpverlener of instantie rust relatief klein. Repressiever beleid draagt het risico dat de hulpverstreckende bereidheid zal afnemen door een toenemende angst onder hulpgevers. Daarmee verkleint de spreiding en kunnen migranten van minder mogelijkheden gebruik maken. Daarmee wordt de last en druk op de hulpverlener en instanties groter. Gezien de gegevens in dit onderzoek ligt het voor de hand te veronderstellen dat wanneer te vaak een beroep op hen wordt gedaan ook zij minder hulp zullen verlenen.

5.2 ONDERDAK

“Ik probeer onderdak te vinden bij kennissen of vrienden, maar daar kan ik niet altijd terecht. Dan ben ik genoodzaakt om op straat te slapen. Zelf heb ik dat nog niet zo vaak gedaan, maar ik hoorde laatst dat een man in een kinderkuisje in de speeltuin had moeten

²⁸ De voedselbank gaat verspilling van voedsel tegen door dit bij bedrijven in te zamelen en gratis te verstrekken aan mensen die in Nederland onder de armoedegrens leven.

slapen. Afgelopen winter hè. Met die sneeuw en enorme kou. Hij was ook rond mijn leeftijd hoor. Dan zou je toch denken dat mensen gaan helpen? Het wordt steeds moeilijker voor ons om te overleven". (Interview Ali, 21 september)

De geïnterviewde Marokkaanse irreguliere migranten hebben moeite om structureel onderdak te vinden. Wanneer er wel onderdak wordt gevonden is er sprake van preciaire omstandigheden zoals voorgaande anekdote van Ali laat zien. Het verhaal van de 65-jarige Hassan sluit hierbij aan. Hij kan al vier jaar lang slapen in het koffiehuis van een vriend. Deze vriend vindt dat Hassan niet op straat kan achterblijven, ook al is hij soms bang voor een inval van de politie. Als dat gebeurt, heeft dat misschien gevolgen voor het koffiehuis, die hij zelf heeft opgezet. Desondanks acht hij de nood waarin Hassan verkeert hoger dan zijn eigen belangen. Achter in het koffiehuis bevindt zich een klein kamertje waar een dunne matras met een deken op een kast liggen. Daaronder staan twee weekendtassen:

"Al mijn spullen", vertelt Hassan. "Om elf uur 's avonds kan ik naar binnen om elf uur 's ochtends moet ik er weer uit. In het koffiehuis wordt veel gerookt en het gaat pas om 2 uur en in het weekend om 4 uur dicht, waarna nog schoongemaakt moet worden. Ik voel me er eigenlijk niet fijn. Het is niet gezond, maar het is droog en warm". (Interview, 27 september 2011)

Marokkaanse irreguliere migranten worden via het eigen netwerk van organisatie of moskeeën voor korte tijd opgevangen, maar dit biedt geen structurele oplossing. Zij hebben op veel verschillende plaatsen verbleven; ze slapen bij landgenoten, huren een kamer, overnachten bij daklozeninstellingen of op straat. Overnachten in de moskee is over het algemeen niet mogelijk. Daarbij is volgens Marokkaanse hulpgevers het spreekwoordelijke hek van de dam als de deur eenmaal open wordt gezet voor irreguliere migranten. Enkele moskeeën en een enkele organisatie vinden dat één nacht of twee nachten onderdak bieden mogelijk is bij hoge uitzondering. Hetzelfde geldt voor vrienden en kennissen, waar incidentele opvang wordt geboden. Soms kunnen Marokkaanse irreguliere migranten terecht bij een alleenstaande man of bij een gezin dat zelf een periode in Marokko verblijft. Bij Marokkaanse irreguliere migranten liep de verblijfsduur bij vrienden, familie en landgenoten dan ook uiteen van één nacht tot enkele jaren. Meestal is de enige optie om structureel van onderdak te worden voorzien de aanwezigheid van familie of het hebben van een inkomen zodat in eigen onderhoud voorzien kan worden.

De laatste jaren is het vinden van onderdak volgens Marokkaanse irreguliere migranten moeilijker geworden. Marokkaanse hulpgevers die vroeger zelf irregulier hebben verbleven in

Nederland vertellen dat het toentertijd gemakkelijker was om een slaappleats te vinden. Er waren pensions waar men kon overnachten en daarnaast waren kerken geopend om irreguliere migranten op te vangen. Daarvan is bijna niets meer over. Mohamed (Interview, 8 juni 2011) vertelt over die tijd:

“Vroeger had ik zelf negen eetzaken. Ik gaf dan mensen te eten en liet ze slapen in mijn zaak. Tegenwoordig zou dat echt niet meer kunnen. De controles en boetes zijn zo hoog, dat niemand het risico nog wil lopen om daarmee geassocieerd te worden”.

Ook blijkt dat de uitsluiting op de arbeidsmarkt, welke leidt tot een gebrek aan inkomsten, eraan bijdraagt dat irreguliere migranten meer afhankelijk geraken van hun netwerk. Uit het onderhavige onderzoek bleek dat vooral voor witte illegalen onderdak moeilijk te vinden was. Zij leunen op hun oude sociale netwerk, maar door uitbreiding van gezinnen is daarbinnen geen ruimte om iemand in huis te nemen. Waar vroeger meer alleenstaande Marokkaanse mannen aanwezig waren, zijn er nu vooral gezinnen. Door hun leeftijd brengt dit een zorgelijke situatie met zich mee.

Een knelpunt dat bij alle Marokkaanse hulpgevers naar voren kwam, is onderling vertrouwen, zoals besproken in het vorige hoofdstuk. Wanneer aan hulpgevers gevraagd werd of men zelf wel eens een irreguliere migrant een plek in huis had gegeven, werd een ontkennend antwoord gegeven. Als het gaat om onderdak bij mensen thuis of bij de familie wordt gewezen op het privacy aspect. Het wordt gezien als een laatste optie. Hulpgevers vinden dat een grens aan hulp moet worden gesteld. Een Marokkaanse irreguliere migrant laten overnachten in het eigen huis wordt gezien als een grote stap. Er wordt gewezen op zowel de veiligheid van de irreguliere migrant als degene die hem opvangt. Hulpgevers twijfelen of de irreguliere migrant de waarheid vertelt en of de irreguliere migrant te vertrouwen is. De vooraf besproken *‘culture of fear’* (Aas, 2007) speelt bij hulpgevers een grote rol. Het gaat hier om angst voor het onbekende. Een vrouwelijke hulpgever (Interview Zarida, 17 september 2011) illustreert deze angst:

“We hebben een noodmatras. Hierboven. (...) Als ik iemand anders hier laat slapen, wat gebeurt bij hoge uitzondering, dan is dat wel eng. Dat is niet structureel hoor. Het is lastig. De persoon is niet verzekerd. Vaak zijn ze depressief of niet stabiel. Straks creëren ze iets, een brand of zo. Je weet gewoon niet wat je binnen haalt. Er is daarbij geen controle of begeleiding aanwezig. Er moet dan wel eerst een goede vertrouwensband zijn”.

Deze angst speelt overigens niet alleen een rol bij het wantrouwen ten opzichte van de irreguliere migrant, maar ook tegenover de buitenwereld. Een hulpgever gaf aan dat bij hem geen Marokkaanse irreguliere migranten sliepen. Een kennis van hem, een Marokkaanse irreguliere migrant, vertelde mij echter dat hij wel degelijk bij de hulpgever had geslapen. De hulpgever lijkt in dit geval angstig om te vertellen dat hij wel eens een Marokkaanse irreguliere migrant in huis heeft. Eenzelfde discrepantie kwam naar voren bij gesprekken in de moskee.

Als gevolg leven irreguliere migranten vooral in grote steden, waar spreiding in het sociale netwerken opgebouwd kan worden. Het onderzoek van Kox (2010) naar uitgeprocedeerde asielzoekers bevestigt dat illegaal verblijvenden zich concentreren in stedelijke gebieden. De mogelijkheden om te overnachten zijn vooral afhankelijk van de migrantengemeenschap, het sociale netwerk en de arbeids- en inkomenspositie van de irreguliere migrant (Kox, 2010). Van irreguliere migranten wordt flexibiliteit en inventiviteit verwacht, omdat onderdak niet vanzelfsprekend is. Hierdoor leven zij nomadisch. Een treffende uitspraak kwam van een witte illegaal: “Ik noem het geen slapen wat ik doe, maar overnachten. Proberen de nacht door te komen”.

5.3 ARBEID

Arbeid is voor Marokkaanse irreguliere migranten de belangrijkste drijfveer om naar Nederland te komen. De positie van de irreguliere migrant op de arbeidsmarkt is uitgebreid wetenschappelijk onderzocht (Van der Leun, 2001; Burgers & Engbersen, 2001; Kox, 2010). Uit deze studies wordt duidelijk dat het in de beginperiode van de Marokkaanse migratie relatief eenvoudig was om aan een baan te komen. Hulpgevers die zelf in de jaren '70 en '80 naar Nederland zijn gekomen en 'witte illegalen' beamen dat het in hun tijd gemakkelijker was om werk te vinden. Zij werkten bijvoorbeeld in de landbouw, fabrieken en later in de schoonmaak en bij Marokkaanse ondernemers. Sindsdien is werk vinden volgens een hulpgever “heftig veranderd” (Interview Mo, 7 juni 2011). Vanaf de jaren negentig is de Nederlandse overheid repressief gaan reageren op illegale arbeid, waardoor een verschuiving van de formele naar de informele arbeidsmarkt optrad. De Koppelingswet van 1998 is een belangrijk keerpunt geweest. Vervolgens zijn in 2003 de controles op illegale tewerkstelling geïntensiveerd, waardoor de pakkans hoger is en boetes bovendien zijn verhoogd²⁹.

²⁹ Een particulier die een illegale buitenlandse werknemer in dienst neemt, loopt het risico op een boete van € 4000. Een bedrijf dat een illegale buitenlandse werknemer in dienst neemt, loopt het risico op een boete van € 8000. Als de arbeidsinspectie binnen 24 maanden weer een overtreding constateert, wordt die boete twee keer zo hoog (www.rijksoverheid.nl. Laatst geraadpleegd op 7 december 2011).

Uit het onderzoek van Kox (2010) blijkt dat het merendeel van de irreguliere migranten werkzaam is geweest voor enkele weken, een maand of hoogstens een paar maanden. Het onderhavige onderzoek laat zien dat een verschuiving van de formele naar de informele markt heeft plaatsgevonden, maar dat vooral klussen bij particulieren de manier is om in het levensonderhoud te voorzien. Marokkaanse irreguliere migranten bevestigen dat arbeid incidenteel gevonden wordt. Wanneer zij werk vinden is dat via het sociale netwerk dat men heeft opgebouwd. Een veelgenoemd probleem betreffende het vinden van arbeid is de aanwezigheid van Oost-Europeanen in Nederland. Met name de actieve irreguliere migranten die naar Nederland komen vanuit Spanje en Italië ondervinden hiervan de lasten.

Arbeid wordt voornamelijk 'via via' gevonden. In het bijzonder individuele hulpgevers en meerdere zwakke verbindingen leiden tot het vinden van klusjes. Hulpgevers vertellen dat het gemakkelijker is om aan klusjes of werk te komen als een bepaald vak is geleerd. Deze klusjes bestaan bijvoorbeeld uit schilderen en verhuizen. Wanneer zij werk vinden bij een onderneming is dat in de catering of de schoonmaak. Soms wordt door Marokkaanse irreguliere migranten Arabische les gegeven in de moskee of een krantenwijk genomen op naam van een ander. Werk wordt hierdoor meer gefragmenteerd en zijn er meer perioden van lange werkloosheid. Over het algemeen helpen hulpgevers in organisaties en moskeeën niet met het vinden van een baan. Dat wordt gezien als de eigen verantwoordelijkheid van de irreguliere migrant. Voornamelijk in de moskee is huiver te bespeuren:

"We wijzen alleen mensen aan van wie we weten dat zij ooit hier of daar hebben gewerkt. We verwijzen binnen ons netwerk in de moskee. Zelf als moskee moeten we altijd buiten kijf staan. Niemand moet ons kunnen bellen en zeggen dat iemand een machine heeft kapot gemaakt en dat dat door ons komt. We verwijzen via via door."

(Interview Mohamed, 26 mei 2011)

De kanalen om werk te vinden worden meer beperkt en werkgevers vinden het risico te groot om irreguliere migranten aan te nemen. Marokkaanse ondernemers zeggen geen irreguliere migranten aan te nemen. Ondernemers geven aan dat het risico op controle te hoog is en de boete onbetaalbaar is voor de kleine ondernemer. Incidenteel kan een irreguliere migrant voor de openingstijden of op zondag werken, waar zij vroeger in de winkel stonden en achter de kassa. Een groenteman (Interview Fouad, 5 september 2011) vertelt:

"Ik heb Marokkaanse kennissen waarvan ik weet dat ze illegaal verblijven in Nederland. Ik wil die niet in mijn onderneming hebben. Het gevaar op een controle is te hoog, ook al zijn ze op dat moment niet aan het werk. Dat vermoeden ontstaat snel bij de inspectie en dan ben ik de gedupeerde".

De geschetste arbeidssituatie verhoogt het risico op uitbuiting, doordat Marokkaanse irreguliere migranten in een afhankelijkheidssituatie verkeren en daardoor de kans op misbruik vergroot. Irreguliere migranten krijgen bijvoorbeeld niet uitbetaald voor de uren die zij gewerkt hebben. Tegen de achtergrond van het naakte leven (Agamben, 2002) kunnen zij daar ook geen aanspraak op maken omdat zij wel rechten hebben, maar deze niet kunnen claimen. Vrouwen komen overwegend terecht in schoonmaakwerk bij individuen thuis en verkeren daarmee in de sterkste afhankelijkheidspositie, doordat zij vaak ook van de werkgever afhankelijk zijn voor onderdak. Het is volgens Zarida (Interview, 17 september 2011) lastig vast te stellen wanneer er sprake is van uitbuiting:

“Als vrouw zijnde is het krijgen van onderdak en bescherming al veel waard. Het zijn kwetsbare posities waarin ze verkeren, maar mensen die iemand in huis nemen bieden wel een vaste plek. Daar staat dan tegenover dat je het huishouden moet doen, maar dat is dan ook wel te verwachten. De grens wanneer dat overslaat naar teveel werk is lastig. Wanneer weegt het voordeel niet meer op tegen het nadeel? Deze mensen zijn sowieso verstoken van een eigen zelfstandig leven”.

Het vinden van arbeid voor Marokkaanse irreguliere migranten is moeilijk, waardoor werk gefragmenteerd is en de kans op uitbuiting groter. Als gevolg van deze preciaire arbeidssituatie wordt het sociale netwerk een belangrijke bron van inkomsten.

5.4 GEZONDHEIDSZORG

Wettelijk gezien hebben irreguliere migranten recht op medisch noodzakelijke zorg. Dat is dezelfde zorg als de basisverzekering van een reguliere zorgverzekering. Irreguliere migranten kunnen geen zorgverzekering afsluiten. In principe moeten zij de ziektekosten zelf betalen, tenzij aangetoond kan worden dat de middelen daartoe niet beschikbaar zijn. Een financiële vergoeding kan door de zorgverlener aangevraagd worden bij het CVZ. Huisartsen kunnen tachtig procent vergoed krijgen. Daarnaast heeft het CVZ 28 ziekenhuizen gecontracteerd die vergoed worden als zij irreguliere migranten zorg verlenen³⁰. Er zijn huisartsen, maar ook medische specialisten die niet op de hoogte zijn van het verstrekken van deze medisch noodzakelijke zorg aan irreguliere migranten en de vergoeding die zij daarvoor kunnen krijgen. Een onderzoek van de Dokters van de Wereld (2009) bevestigt dat irreguliere migranten vaak sterk afhankelijk zijn van organisaties of individuen voor medische zorg, omdat zij zich

³⁰ www.doktersvandewereld.nl. Laatst geraadpleegd op 23 november 2011

opwerpen als intermediair en een bemiddelende rol kunnen spelen. Het huidige onderzoek toont aan dat Marokkaanse irreguliere migranten zonder stevig sociaal netwerk moeilijk toegang tot medische zorg kunnen verkrijgen. Kleine Marokkaanse organisaties en Marokkaanse individuele hulpgevers zijn vaak niet op de hoogte van het wettelijk recht op medische noodzakelijke hulp. Het naakte leven (Agamben, 2002) van de irreguliere migrant wordt hierdoor nog groter; zelfs rechten die formeel wel bestaan, zijn niet bekend en worden daardoor niet toegekend.

De kennis over toegang tot de medische zorg is volgens de Marokkaanse hulpgevers verontrustend. Volgens hulpgevers is een enkele behandeling te verkrijgen, maar wanneer het gaat om een groter probleem is het lastig om medisch passende zorg te vinden. Omdat medische problemen vaak een proces van genezing vragen doen zich bij deze medische specifieke hulp meer obstakels voor. Huisartsen schuwen om irreguliere migranten door te verwijzen naar het ziekenhuis.

“Uiterst ding wat we nu doen is deze mensen maar gewoon afleveren op de eerste hulp en ze daar achterlaten. Dan moeten ze wel geholpen worden. Maar vaak is de medische situatie dan al wel uit de hand gelopen. Dat had voorkomen kunnen worden”. (Interview Rachid, 8 juni 2009)

Aan de andere kant zijn er organisaties, moskeeën en individuen die toegang tot de medische zorg vinden. Organisaties hebben standaard verwijfsbrieven die meegegeven worden aan irreguliere migranten. Daarnaast hebben organisaties contact met artsen die bereid zijn om individuen die illegaal verblijven, te helpen. Als organisaties en moskeeën geen contacten hebben met medische instellingen of een tekort aan kennis hebben, wordt doorverwezen naar Nederlandse organisaties die zich inzetten voor mensen zonder verblijfsvergunning. In het bijzonder voor Marokkaanse organisaties geldt dat contact gezocht wordt met Nederlandse organisaties die contacten hebben in de medische wereld. Een voorbeeld van een medische instelling is de Kruispost in Amsterdam die sinds 1983 medische en psychosociale hulp verleent aan mensen die in de reguliere zorg geen hulp kunnen krijgen³¹.

De meeste obstakels in de gezondheidszorg worden ervaren bij de tandheelkundige hulp. Boven de 18 jaar valt tandheelkundige zorg niet meer binnen de basiszorgverzekering. Tandartsen kunnen hierdoor geen aanspraak maken op een vergoeding (Dokters van de wereld, 2009). Volgens Marokkaanse hulpgevers moet binnen de tandheelkundige zorg geleund worden op de ‘goodwill’ van enkele tandartsen binnen het eigen netwerk. Marokkaanse organisaties kennen tandartsen die kortingen geven of die kosteloos willen behandelen. Ook kan er een

³¹ <http://www.oudezijds100.nl/hulp-bieden/kruispost-medische-zorg.html>

betalingen getroffen worden. Vooral kleine organisaties en individuele hulpgevers hebben niet het netwerk om door te verwijzen naar tandartsen. Er wordt dan soms een beroep gedaan op de eigen tandarts, waar bij uitzondering de behandeling wordt gezet op de verzekering van degene die de irreguliere migrant meeneemt.

Binnen de gezondheidszorg speelt angst bij Marokkaanse irreguliere migranten overigens ook een grote rol. Zorg wordt gevraagd bij door de overheid gefinancierde instellingen. Aangezien irreguliere migranten beperkte rechten hebben worden zij door het ontbreken van informatie en door gebrekkige financiële middelen geremd om medische zorg te zoeken. Dit wordt bevestigd door het onderzoek van Dokters van de wereld en Huma (2010). Daarbij wachten irreguliere migranten langer met hun klachten voor zij een zorgverlener bezoeken (Kox, 2010). Het moet in gedachten worden gehouden dat deze mensen een gezondheidsrisico kunnen vormen voor de Nederlandse samenleving wanneer een besmettelijke aandoening als tuberculose niet op tijd behandeld wordt.

Marokkaanse irreguliere migranten vinden uiteindelijk hun toegang tot de medische zorg via hun sociale netwerk, zoals ook onderzocht door Dokters van de Wereld (2009). Zorgelijk hierbij is dat kleine organisaties geen weet hebben van de medisch noodzakelijke zorg en dit ook bij huisartsen en ziekenhuizen drempels oplevert.

5.5 JURIDISCHE POSITIE

“In sommige zaken valt er gewoon niks meer te behalen. In de loop van de tijd heb ik ervaren dat er weinig te halen viel. Ik kreeg vaak nee te horen. Dat heeft me doen besluiten dat ik geen kansloze procedures ga starten alleen om uitsel van executie te krijgen. Als advocaat weet je van tevoren of een zaak enige kans van slagen heeft. Soms verwijs ik ze door naar een andere advocaat die er wel brood in ziet. Als ik een dergelijke zaak doe, sta ik bij de rechtbank met mijn mond vol tanden. Dan heb ik geen enkel argument om op te staan”. (Interview Zara, 24 augustus 2011)

Juridische mogelijkheden op het gebied van een verblijfsvergunning zijn voor Marokkaanse irreguliere migranten vaak beperkt. De enige optie op een verblijfsvergunning is het familierecht. Het voorgaande citaat benadrukt dat advocaten een selectie maken en niet zomaar van elke Marokkaanse irreguliere migrant het juridische dossier aannemen, waar zij dat jaren eerder wel deden. Dit om mensen geen valse hoop te geven. Een advocaat vertelt dat niet zozeer de betrokkenheid van advocaten terug loopt, maar meer de aanknopingspunten waarop een procedure voor een verblijfsvergunning gestart kan worden. De dossiers van Marokkaanse irreguliere migranten met daarin hun juridisch verleden geeft advocaten weinig hoop. Volgens

een advocaat is het vreemdelingenrecht nu niet ineens strenger, omdat Nederland gebonden is aan Europese verdragen. Hij ziet wel dat Nederland erg in zet op een ongewenstverklaring. Daarnaast werkt het koppelingssysteem gewoon beter. Bestaande regels zijn dus effectiever geworden volgens Morad (Interview, 14 september 2011).

Organisaties zien zichzelf vaak als brug tussen de irreguliere migrant en juridische hulp. Vaak wordt doorverwezen naar een advocaat binnen het eigen netwerk of heeft de organisatie een netwerk van advocaten waar ze naar door kunnen verwijzen. Sommige organisaties hebben een eigen juridisch spreekuur, waarbij hulp gevraagd kan worden aan een advocaat. Individuele hulpgevers en moskeeën verwijzen door naar advocatenkantoren waarmee zij contact hebben of instellingen als het Juridisch Loket. Op deze manier zitten veel irreguliere migranten wel in een procedure tot een verblijfsvergunning.

Marokkaanse irreguliere migranten zetten advocaten niet alleen in om een juridische procedure voor een verblijfsvergunning te starten, maar vragen ook ondersteuning op andere gebieden. Advocaten vertellen andere hulpvragen te krijgen van irreguliere migranten:

“Andere hulp heb ik ook gedaan, maar daar ben ik mee gestopt. Ze vroegen vaak om financiële hulp of om medische hulp. Soms schrijf ik nog wel een brief voor een arts of zo. Of pleeg een telefoontje. Meestal verwijs ik gewoon door. Je moet je grenzen daarin wel duidelijk aangeven. Door schade en schande ben ik wijs geworden. Eerst ging ik nog wel eens mee naar een gesprek of een instantie. Of dat ik een afspraak maakte voor in het ziekenhuis. Dat is nu niet meer zo. Het kost tijd, die weer goedge maakt moet worden”.

(Interview Morad, 14 september 2011)

De juridische hulp is dus niet zozeer teruggelopen, maar aanknopingspunten om Marokkaanse irreguliere migranten in een procedure voor een verblijfsvergunning te krijgen zijn teruggelopen. Advocaten helpen vanuit een juridisch motief, opdat zij van mening zijn dat de situatie waarin irreguliere migranten verkeren hen ten onrechte wordt toegerekend, en zij achten het gerechtvaardigd hulp te bieden. Daarnaast bieden zij ondersteuning vanuit een humanitair motief waarin doorverwezen wordt naar andere instellingen of hulpgevers. Zij tonen daarmee een begrensde solidariteit.

5.6 RAMADAN

Bij de Ramadan wordt specifiek stil gestaan, omdat tijdens het onderzoek bleek dat deze maand van naastenliefde ertoe leidt dat Marokkaanse irreguliere migranten meer hulp geboden krijgen. Tijdens de Ramadan kunnen Marokkaanse irreguliere migranten een beroep doen op het volle leven, doordat zij in alle basisbehoeften worden voorzien. Hoewel zij nog steeds geen

burgerschap en andere sociale rechten bezitten. De Ramadan is bij uitstek een maand waarin Marokkaanse irreguliere migranten kunnen overleven. Waarden als naastenliefde, verdraagzaamheid en vrijgevigheid staan dan centraal. Irreguliere migranten zeggen dat het tijdens de maand van de Ramadan gemakkelijk is om voedsel en onderdak te vinden. In moskeeën, eettentjes, maar ook bij families kunnen irreguliere migranten, maar ook niet-moslims en andere minderbedeelden een maaltijd bijwonen. In deze maand staat men stil bij individuen in de samenleving die het minder gemakkelijk hebben. De gemeenschap wordt aangesproken op de verplichting om zijn broeder niet in de steek te laten.

Ook onderdak is gemakkelijker te vinden. Allereerst hebben moskeeën ruimere openingstijden, waardoor irreguliere migranten tussen de gebeden door in de moskee kunnen verblijven. Daarnaast hebben Marokkaanse mensen meer wil om iemand in huis te halen. Helaas leidt dit niet tot structurele hulp, zoals een Mohamed (8 juni, 2011) stelt:

“Met de Ramadan nodigen we irreguliere migranten uit aan tafel. Onderling worden er gewoon allerlei dingen geregeld. Bij restaurants kunnen mensen aanschuiven. Iedereen doet altijd wel iets. Maar om echte hulp te geven zijn de drempels gewoon te hoog. Leers heeft alle deuren wat dat betreft gesloten”.

Daarnaast wordt tijdens de Ramadan geld ingezameld, voornamelijk in de laatste week van de Ramadan. Er moet een verplichte Islamitische aalmoes worden afgestaan. Deze worden ingezameld in de moskee en vervolgens besteed aan een goed doel. Deze doelen zijn zeer uiteenlopend, maar ook Marokkaanse irreguliere migranten kunnen met een bepaald bedrag worden geholpen. Men kan zich aanmelden bij de moskee en op het Suikerfeest³² wordt een bedrag uitgekeerd.

5.7 OBSTAKELS

Hulpgevers die ondersteuning verlenen aan Marokkaanse irreguliere migranten ervaren diverse obstakels. Het grootste obstakel is het gemis aan perspectief van de Marokkaanse irreguliere migranten en het niet kunnen geven van structurele hulp. “Je kunt ook gewoon vaak niks voor ze doen, je loopt tegen een muur” (Interview Mohamed, 8 juni 2011). Enkele organisaties hebben brede netwerken, maar anderen kampen met de vraag waar zij de irreguliere migrant heen kunnen sturen en geven toe vaak weinig te kunnen betekenen. Volgens veel organisaties zijn er nog maar weinig mogelijkheden om Marokkaanse irreguliere migranten te ondersteunen in hun verblijf in Nederland. Organisaties proberen op de hoogte te blijven van plekken waar ze

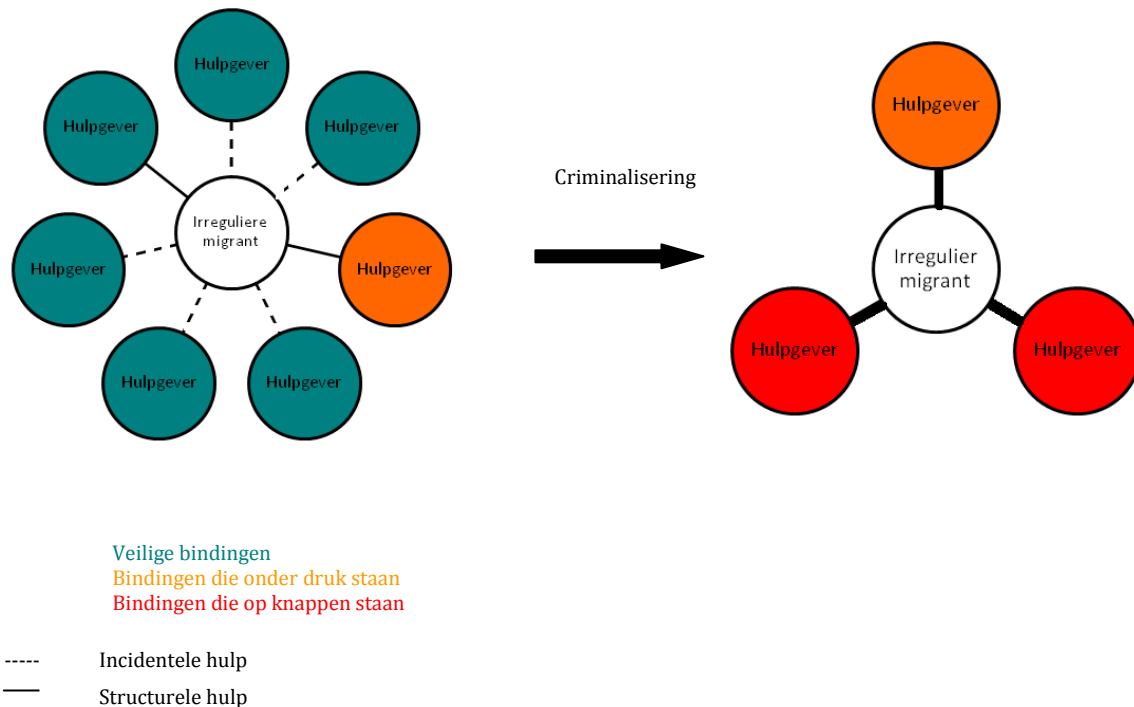
³² Islamitisch feest waarop het einde van de maand Ramadan gevierd

mensen heen kunnen sturen, maar deze mogelijkheden nemen af. Adnan (Interview, 28 juni 2011) vertelt:

“Soms kom ik deze mensen tegen bij een spreekuur. Deze mensen worden dan vaak doorgestuurd naar een advocaat of huisarts. Tegenwoordig moet je wel honderd keer kijken waar je ze heen stuurt. Het wordt steeds lastiger. Is er een plek om hulp te krijgen? Wat voor hulp is nodig? De advocaat geeft aan dat de irreguliere migrant bepaalde papieren moet aanleveren, maar die heeft hij dan weer niet en dan houdt het weer op”.

Het onderzoek van Portes (1998) geeft aan dat het mobiliseren van sociaal kapitaal voor de hulpgevers niet alleen in positieve zin kan worden opgevat. Uit het onderzoek van Kox (2010) naar uitgeprocedeerde asielzoekers, blijkt dat het voornaamste probleem in het sociale netwerk een gebrek is aan middelen of mogelijkheden om te helpen. Het onderhavige onderzoek liet zien dat hulpgevers incidentele hulp willen bieden, maar dat hun mogelijkheden beperkt worden door maatschappelijke en politieke veranderingen. Voornamelijk de veranderende houding van de samenleving en de overheid tegenover mondialiseringsprocessen. De betrokkenheid van hulpgevers wordt niet zozeer minder, maar de mogelijkheden en toenemende angst maken dat hulpgevers minder ongeremd hulp geven. Bovendien zijn hulpgevers door de genoemde kenmerken van het geheim genootschap minder zichtbaar, waardoor hulpgevers moeilijker bereikbaar zijn. Dit heeft tot gevolg dat irreguliere migranten minder hulpgevers aan hun netwerk kunnen toevoegen. Door irreguliere migranten wordt ervaren dat structurele hulp bijna niet meer te vinden is. Incidentele hulp is aanwezig, maar dit maakt het vangnet gefragmenteerd. Er moet meer moeite worden gedaan om te overleven.

Duidelijk is wel dat Marokkaanse hulpgevers vaak weinig kunnen doen. Men voelt zich solidair met de migrant, maar er is onmacht om iemand te kunnen helpen. Figuur 2 laat deze ontwikkeling zien, waarbij de dikte van de lijnen de sterkte van de verbindingen weergeven. Een aaneengesloten lijn betreft een irreguliere migrant die structurele hulp vraagt en de gestippelde lijnen zijn incidentele hulpvragers. Het gevaar is echter dat hulpgevers waarop een structureel beroep wordt gedaan zullen moeten kiezen en de irreguliere migrant op zichzelf zal moeten terugvallen.

FIGUUR 2 MOGELIJK EFFECT VAN CRIMINALISERING VAN IRREGULIERE MIGRANTEN EN HULPGEVERS

Bovenstaand figuur laat zien dat criminalisering ertoe kan leiden dat migranten van een groot netwerk met incidentele hulpgevers (en zwakke bindingen) moeten terugvallen op een kleiner netwerk. Gevolg is dat zij méér beroep doen op minder hulpgevers, die daardoor zwaarder belast worden. Een mogelijke consequentie daarvan is dat hulpgevers 'afhakken' en de migrant geen netwerk overhoudt.

Er is bij hulpgevers voornamelijk sprake van een gebrek aan faciliteiten, aan middelen en aan infrastructuur om kennis binnen boord te houden en te verspreiden. Het gebrek aan financiële middelen leidt er toe dat gekozen moet worden wie wel en wie niet geholpen moet worden. Vooral moskeeën en organisaties ondervinden dit dilemma. Zij moeten pijnlijke keuzes maken en mensen die ze zouden willen helpen wegens onmacht laten gaan. Desondanks proberen zij middels informele oplossingen een alternatief vangnet te vormen. Dit levert een dilemma op tussen humaniteit en realiteitszin, zoals beschreven door Rusinovic et al. (2002). Aan de ene kant wordt vanuit compassie hulp geboden, maar aan de andere kant is er de wetenschap dat deze hulp beperkt is en ten onrechte verwachtingen kan opwekken.

Hulp wordt vaak geboden vanuit begrensde solidariteit. Die begrenzing heeft te maken met wantrouwen en faciliteiten, maar ook met de vrije tijd die het hulpgevers kost om ondersteuning te bieden. Hulpgever Mohamed (Interview 26 mei, 2011) uit de moskee reageert als volgt:

“Of het een belasting is. Dat is moeilijk. Aan de ene kant wel maar aan de andere kant niet. Als ik er zo achteraf over nadenk is het altijd de moeite waard. Aan de andere kant kost het veel tijd, veel energie en moet ik ook aan mijn gezin denken. Ik wordt ook in het weekend belast. Dat is niet gemakkelijk. [...] Het is geen verplichting. Of dat klinkt raar. Het kost natuurlijk tijd en ook 's nachts soms. Het voelt niet zo, maar misschien is het wel zo. Ik ben er trots op en blij mee. Ik doe iets voor de samenleving [...]. De Nederlandse overheid sluit alle deuren. Als iedereen dat doet, dan worden deze irreguliere migranten slachtoffer van alles. Het is nu nog geen verplichting, maar met het terugtrekken van de overheid wordt dat het wel. Burgers moeten voor elkaar opkomen. Maar zullen het ook laten afweten. Je moet mensen niet verplichten”.

Zarida (20 september, 2011) sluit zich hierbij aan:

“Zelf ben ik er zo'n 5 tot 6 uur per week mee bezig. Alles bij elkaar wel meer, maar ik probeer het te beperken. Je bent hun informatiepunt. Het kost mij tijd en geld ja. Energie. Ook bijvoorbeeld voor de activiteiten als zwemles. Daar ken ik dan iemand van mijn netwerk, maar het geld voor die les haal ik uit mijn eigen vrijwilligersbijdrage. De invulling van het leven van die vrouw is belangrijker. Irreguliere migranten worden zo weinig gefaciliteerd. Er is gewoon weinig perspectief”.

Belangrijk is dat hulpgevers het niet zien als een persoonlijke last. Het kost vrije tijd, energie, geld, soms privacy, maar hulpgevers handelen overwegend vrijwillig vanuit begrensde solidariteit. Een hulpgever uit de moskee vertelt dat de solidariteit wel is veranderd: “De Marokkaanse cultuur zit vol met hulp bieden. In de jaren '90 was dat zonder nadenken, maar nu kent het zijn grenzen” (Interview Abdul, 10 juni 2011). In het bijzonder de invloed van het repressieve beleid op de mogelijkheden om te helpen, zorgen er voor dat hulp vinden steeds moeilijker wordt.

Het is onduidelijk of de angst onder hulpgevers toeneemt. Aan de ene kant geven hulpgevers aan wel angstiger te worden onder het beeld dat de media creëert. Anderzijds wordt gezegd dat dit geen invloed heeft op de hulp die men zal geven aan de irreguliere migrant. Na de dreigende strafbaarstelling van illegaal verblijf en daarmee gepaard de illegale hulp was er “een golf van huiver voelbaar” (Interview Achmed, 9 juni 2011). De situatie als irreguliere migrant is

volgens Abdel (Interview, 23 juni 2011) in Nederland “hopeloos”. “Je moet gekke dingen doen om te overleven. Het beleid is zo streng. Het is extra moeilijk. Je hebt geen enkel recht als irreguliere migrant. Bovendien wordt het ook nog eens strafbaar”. Deze angst is vooral merkbaar onder individuele hulpgevers en organisaties met weinig kennis. Juist kennis kan ervoor zorgen dat mensen niet geïmponeerd worden door het beeld dat geschetst wordt door de media.

Het beeld van de Marokkaanse gemeenschap is wel van invloed op de hulpgevers (Interview Samir, 16 september 2011):

“De laatste tijd voelen we alsof we in bezet gebied leven. Mensen kijken vaker met een schuin oog naar ons. Er is veel veranderd sinds de tijd dat we hier zelf kwamen. Ook de problemen met de Marokkanen zelf. De media blazen alles echt zo op. Toen was er veel meer waardigheid voor Marokkanen, maar ook voor mensen die illegaal verbleven. Het voelt alsof we in een huis zijn wat niet van ons is”.

Een andere hulpgever (Interview Morad, 14 september 2011) vult aan:

“Vroeger waren we meer open. Of we illegale mensen toen accepteerden is een ander punt, maar tolerantie was er. Irreguliere migranten worden nu neergezet als parasieten. Dat zijn kwalijke ontwikkelingen. Het is een loyaliteitsverwijt aan de vreemdeling”.

Er is bij alle hulpgevers sprake van onmacht om te helpen. Deze onmacht komt voort uit een gebrek aan middelen, kennis en faciliteiten. Per hulpgever verschilt het in hoeverre deze obstakels ervaren worden. Het ondersteunen van irreguliere migranten kost hen daarnaast tijd, geld, energie en soms ook hun privacy. Er zou gesproken kunnen worden van een alternatief vangnet. Vooral Marokkaanse irreguliere migranten die opgevangen worden in de familie ondervinden hier de voordelen van. Anderzijds lijkt er meer sprake van een los netwerk aan contacten dat incidenteel wordt ingezet om op die manier structureel te kunnen worden voorzien in het levensonderhoud. Marokkaanse irreguliere migranten zijn meer dan voorheen aangewezen op hulpverlening vanuit organisaties, moskeeën, individuen en familie. De meeste problemen doen zich voor bij de gezondheidszorg en dan voornamelijk bij tandheelkundige zorg. Hoewel dit door hulpgevers wordt gezien als een hoge nood, wordt dit probleem door Marokkaanse irreguliere migranten gerelativeerd, omdat zij deze hulp minder vaak zeggen

nodig te hebben. Voor hen is onderdak het meest precare punt. Daarnaast zijn de mogelijkheden op het vinden van arbeid in de loop der jaren afgenomen. Hierdoor worden irreguliere migranten in toenemende mate afhankelijk van hun netwerk. Bovendien zullen irreguliere migranten meer afhankelijk worden van consequenties die veranderingen in het beleid voor het sociale netwerk hebben en welke beslissingen leden, oftewel Marokkaanse hulpgevers, daarop nemen (Burgers & Engbersen, 1999). Vanzelfsprekendheid is niet eeuwig, zoals Staring (2001) al eens zei.

6. CONCLUSIE

Het doel van het onderhavige onderzoek was om de ondersteuning van hulpgevers uit de Marokkaanse gemeenschap aan Marokkaanse irreguliere migranten te verkennen. Daarnaast werd ingegaan op het leven van Marokkaanse irreguliere migranten in Nederland. Maatschappelijke en politieke veranderingen zorgen ervoor dat hedendaagse migranten een ander Nederland aantreffen dan vijftig jaar terug. Het huidige Nederlandse (en Europese) vreemdelingenbeleid richt zich op het indammen van risico's en angst door een repressief beleid te stellen. In het huidige beleid wordt het verblijf als irreguliere migrant ontmoedigd. Het overleven als irreguliere migrant in Nederland wordt daardoor steeds moeilijker. De ontvangen hulp door Marokkaanse irreguliere migranten blijkt niet genoeg om een duurzaam bestaan te garanderen. Hulpgevers blijken op het juridische vlak beperkt te worden in hun mogelijkheden door een gebrek aan perspectief in de status van de Marokkaanse irreguliere migrant. Voor arbeid geldt eveneens dat de mogelijkheden beperkt zijn, doordat er (bijna) geen werk te vinden is. Binnen de gezondheidszorg ontbreekt vaak kennis, maar bij het vinden van onderdak bevinden Marokkaanse irreguliere migranten zich echter het meest in een precaire positie. Vooral hulpgevers vanuit organisaties en moskeeën hebben een voornamelijk doorverwijzende functie aangenomen. Bij alle Marokkaanse hulpgevers is sprake van een solidariteit die aan grenzen gebonden is. Dit heeft te maken met een onmacht die voortkomt uit een gebrek aan middelen, kennis en faciliteiten, maar ook privacy wanneer het gaat om het in huis nemen van een Marokkaanse irreguliere migrant. Het ondersteunen van irreguliere migranten kost hulpgevers bovendien tijd, geld en energie.

Enkele hulpgevers geven aan dat zij het enerzijds niet als een verplichting zien om ondersteuning te bieden, maar anderzijds wel door de overheid verplicht worden om verantwoordelijkheid te nemen voor deze groep. Er blijkt sprake van een gefragmenteerd netwerk aan verschillende contacten die door Marokkaanse irreguliere migranten *incidenteel* worden ingezet om op die manier *structureel* te kunnen worden voorzien in het levensonderhoud. Waar vroeger de onderlinge lasten voor ondersteuning werden verdeeld lijkt er nu een trend te ontstaan waarbij het aantal mensen uit de Marokkaanse gemeenschap dat ondersteuning biedt afneemt. Dit heeft vooral te maken met de weinige mogelijkheden die er zijn om hulp te kunnen geven, maar is ook een gevolg van de huidige economische crisis, het veranderende klimaat ten aanzien van mondialiseringsprocessen en het repressieve beleid van de overheid. Bovendien wordt de *culture of fear* onder hulpgevers verhoogd door het negatieve imago van de Marokkaanse gemeenschap, die gevoed wordt door de media en politiek en daarbij

is er de gevoelde dreiging van de Islam die de beeldvorming over Marokkanen negatief beïnvloedt. Voorgenoemde ontwikkelingen dragen het risico dat de hulpverstrekken bereidheid zal afnemen door toenemende angst onder hulpgevers. Een kleinere groep organisaties of hulpgevers krijgt hierdoor meer verzoeken om hulp, waardoor de druk op deze hulpgevers vergroot wordt. Aangezien hulpgevers in dit onderzoek aangeven dat wanneer zij zwaar belast worden, zij keuzes maken over wie geholpen wordt en wie niet, kunnen we concluderen dat met het afnemen van de totale groep hulpgevers irreguliere migranten niet alleen op minder ondersteunende partijen, maar ook op minder hulp per partij kunnen rekenen. Hulpgevers willen graag hulp geven en betrokken blijven, maar op incidentele basis. Een voorbeeld hiervan in dit onderzoek is dat hulpgevers vertellen dat het redelijk is om iemand een enkele keer of enkele dagen van voedsel te voorzien, maar dat irreguliere migranten niet dagelijks van voedsel kunnen worden voorzien. De sociale netwerken lijken hiermee onder druk te komen staan, omdat een kleinere groep hulpgevers verantwoordelijk lijkt te worden voor een relatief stabiele groep Marokkaanse irreguliere migranten en er per definitie een structureler beroep op hen wordt gedaan. Bovendien neemt de afhankelijkheid van de irreguliere migrant toe bij een kleiner sociaal netwerk hetgeen het risico op uitbuiting vergroot.

Het repressieve beleid van de Nederlandse overheid leidt tot een sterkere neiging naar *geheimhouding*, omdat organisaties en hulpgevers niet in het oog willen lopen met hun hulp aan Marokkaanse irreguliere migranten. De activiteiten van hulpgevers behoeven bescherming omdat het verblijf van irreguliere migranten door hulp van sociale netwerken in stand wordt gehouden, terwijl de overheid dit tracht te ontmoedigen. Organisaties en moskeeën treden dientengevolge niet openlijk naar buiten met hun hulp aan Marokkaanse irreguliere migranten, maar gaan daar op gepaste wijze mee om. Een voorbeeld uit het onderhavige onderzoek is een hulpgever uit de moskee die zelfs ontkent Marokkaanse irreguliere migranten te ondersteunen, maar de geïnterviewde Marokkaanse irreguliere migranten onderstrepen wel bij deze moskee te komen. De angst dat subsidie wordt ontnomen of dat de organisatie of moskee in een negatief daglicht komt te staan door hulp aan irreguliere migranten is aanwezig. Marokkaanse irreguliere migranten die ondersteuning krijgen vanuit hun sociale netwerk vertrouwen er echter ook op dat hun status beschermd wordt. Een theorie die nog niet eerder is toegepast om inzicht te geven in de sociale netwerken van irreguliere migranten is de theorie van Simmel (1950) over het 'geheim genootschap' die hier zeer bruikbaar is. Net als het geheime genootschap van Simmel kennen de informele sociale netwerken van Marokkaanse irreguliere migranten een patroon van wederzijds vertrouwen en bescherming, de kunst van het zwijgen, de voorzichtige houding ten opzichte van schriftelijke communicatie en strategieën gericht op het beschermen van leden en de status van Marokkaanse irreguliere migranten. Het toevertrouwen van deze

master status aan de hulpgever kan leiden tot misbruik of chantage. Het onderling vertrouwen blijft een essentiële basis voor dergelijke ondersteuningsrelaties.

Het afnemen van het aantal Marokkaanse hulpgevers en een toename in geheimhouding leidt tot een stijging van de isolatie van Marokkaanse irreguliere migranten waardoor zij nog meer het 'naakte leven' (Agamben, 2002) ervaren. Aan de ene kant willen irreguliere migranten een beroep doen op het 'volle leven' door hun sociale netwerk te vergroten. Anderzijds moeten zij hun naakte leven beschermen en hun sociale netwerk daardoor noodzakelijk klein houden. Door de angst en onzekerheid die heerst, zal er minder snel een vertrouwensband ontstaan, waardoor ondersteuning bemoeilijkt wordt. De verwachting is dat irreguliere migranten en hulpgevers meer ondergronds zullen gaan. Deze ontwikkeling heeft tot gevolg dat het naakte leven van Marokkaanse irreguliere migranten groter dreigt te worden, doordat zij minder gemakkelijk toegang kunnen vinden tot hulpgevers. Het naakte leven van de onderscheiden reactieve-, actieve irreguliere migranten en witte illegalen staat hiermee onder druk. Zelfs het 'overleven' in Nederland wordt moeilijk. Actieve migranten, migranten die op eigen initiatief naar Nederland zijn vertrokken, zullen door hun uitgebreide netwerk proberen ondersteuning op te eisen en hun overleving daarmee veilig te stellen. Deze actiefheid staat echter onder druk. Reactieve migranten, migranten die door omstandigheden irregulier in Nederland zijn geraakt, zijn genooddaakt ondergronds en geïsoleerd te leven. Enerzijds leunen zij op sterke bindingen, zoals familie en goede vrienden. Anderzijds riskeren zij het mislopen van ondersteuning, doordat dat een beperkt netwerk betreft. Daarnaast staat het naakte leven van de witte illegalen, arbeidsmigranten die voor 1992 naar Nederland zijn gekomen, onder druk, omdat zij terugvallen op een generatie die steeds ouder wordt. Bovendien hebben zij vaak (gedeeltelijk) een vol leven gekend, waardoor het naakte leven voor hen extra schrijnend is. Zij zijn minder in staat, met name door hun leeftijd, om een groot sociaal netwerk van zwakke bindingen te vormen.

De vraag is hoe de zojuist geschetste ontwikkelingen zich verhouden tot het in Nederland uitgesproken streven naar een rechtvaardig en humaan migratiebeleid. Het huidige onderzoek benadrukt de effecten van het huidige repressieve beleid, in het bijzonder tegen de achtergrond van internationale mensenrechten. Uit dit onderzoek blijkt dat basisrechten van irreguliere migranten, zoals het recht op een gezinsleven, momenteel onder druk staan door criminalisering van irreguliere migranten door het Nederlandse migratiebeleid. Tegen de achtergrond van het naakte leven (Agamben, 2002) kunnen zij daar ook geen aanspraak op maken omdat zij wel rechten hebben, maar deze niet kunnen claimen. De 'rechtvaardigheid' in het Nederlands beleid lijkt dan ook nauw te worden opgevat en vooral op te gaan voor de *reguliere* migrant. De irreguliere migrant ziet steeds minder mogelijkheden tot regularisering en wordt niet zelden

bezien als *folk devil*, die gecriminaliseerd moet worden. De irreguliere migrant bevindt zich tussen de krachten van mondialiseringprocessen en de daarbinnen geldende mobiliteit, en de nationale regulering van migratie door overheden. Daarbinnen lijkt er meer waarde te worden gehecht aan het gevoel van veiligheid voor burgers, dan de manier waarop irreguliere migranten worden behandeld. Waar de (mensen)rechten van irreguliere migranten geen prioriteit lijken te hebben, blijft voor hen het 'naakte leven' over.

7. AANBEVELINGEN

MAATSCHAPPELIJKE AANBEVELINGEN

1. Het in toenemende mate terugwerpen van irreguliere migranten op het ‘naakte leven’ – ofwel het *overleven* – kan irreguliere migranten op een andere manier onzichtbaar maken in het publieke domein (zichtbare armoede, gezondheid, deprivatie) en kan gevolgen hebben voor (het gevoel van) openbare orde en veiligheid in Nederland. We zouden ons moeten afvragen of deze ontwikkeling werkelijk gewenst is. Een actuele discussie binnen de Nederlandse overheid zou geïnitieerd kunnen worden over de wenselijkheid van (de feitelijkheid én de publieke onzichtbaarheid) van het voorgenoemde ‘naakte leven’ en de gevolgen hiervan op de Nederlandse samenleving. Het is daarbij ook de vraag of de Nederlandse overheid hiermee structureel haar doelen bereikt.
2. De overheid moet meer duidelijkheid geven over wat wel en niet toegestaan is in de ondersteuning aan irreguliere migranten. Actieve kennis kan ervoor zorgen dat in het bijzonder individuele hulpgevers en kleine organisaties niet geïmponeerd worden door het beeld dat de overheid en de media schetsen. Het verleden heeft laten zien dat repressie niet direct zorgt voor minder migratie, waardoor er altijd een groep irreguliere migranten aanwezig zal zijn in de Nederlandse samenleving waarmee moet worden omgegaan. Door repressie zullen niet alleen irreguliere migranten meer geïsoleerd raken, maar ook reguliere hulpgevers zullen geïsoleerd raken doordat zij hun verhalen niet kunnen delen met anderen om zichzelf in het ‘geheim genootschap’ te beschermen. Op deze wijze worden ‘ingesloten hulpgevers’ – Nederlandse staatsburgers – op onbedoelde wijze, door de maatregelen genomen tegen in Nederland aanwezige irreguliere migranten, benadeeld.
3. Om individuele hulpgevers en andere hulpgevers met weinig kennis niet in een isolement te laten geraken is het aanbevelenswaardig om de link te versterken tussen individuen, stichtingen en organisaties. Zij zouden als buffer kunnen fungeren tussen hulpgevers en de overheid, waardoor bovenstaand punt twee voorkómen kan worden.

WETENSCHAPPELIJKE AANBEVELINGEN

1. Het onderhavige onderzoek betreft een relatief kleinschalig kwalitatief onderzoek, waarbij Marokkaanse irreguliere migranten en hulpgevers uit verschillende sectoren zijn gesproken. Aanvullend longitudinaal onderzoek zou de hier gepresenteerde bevindingen verder kunnen verdiepen.

2. Het onderzoek zou kunnen worden uitgebreid door de sociale netwerken van irreguliere migranten uit andere etnische groepen te bekijken. Onderzocht zou kunnen worden of eenzelfde geheim genootschap zich voordoet en welke obstakels hulpgevers ondervinden bij het verlenen van ondersteuning aan irreguliere migranten.
3. Onderzoek naar hulpverlening binnen familie kan verder uitgediept worden. Dit betreft een specifieke, moeilijk toegankelijk groep, waarbij de neiging tot geheimhouding het hoogst lijkt. Een dergelijk onderzoek zou meer inzicht kunnen geven in de relatie tussen de neiging tot geheimhouding, het naakte leven en het leunen op een sociaal netwerk.

REFERENTIES

- Aas, K. F. (2007). *Globalization and Crime: Key Approaches to Criminology*. London: Sage Publications.
- Agamben, G. (2002). *Homo Sacer: De soevereine macht en het naakte leven*. Amsterdam: Boom Juridische Uitgevers.
- Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *The Risk Society*. London: Sage.
- Beck, U. (1996b). Risk Society and the Provident State in S. Lash, B. Szerszynski and b. Wynne (Eds.), *Risk, Environment and Modernity*. Londen: Sage Publications
- Becker, H. (1963). *Outsiders: The sociology of Deviance*. New York: Free Press
- Bommes, M., & Kolb, H. (2002). *Foggy social structures in a knowledge-based society: Irregular migration, informal economy and the political system*. University of Osnabruck: Unpublished paper.
- Burgers, J., & Engbersen, G. (1999). *De ongekende stad: Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom Juridische uitgeverij.
- Castles, S., & Miller, M. (1993). *The age of Migration, international population movements in the modern world*. Basinstoke/London: Macmillan
- CBS [Centraal Bureau voor de Statistiek] (2010). *Demografie van allochtonen: historie en prognose*. Heerlen: CBS.
- Chelpi- den Hamer, M., & Mazzucato, V. (2009). *The Role of Support Networks in the Initial Stage of Integration: The Case of West African Newcomers in the Netherlands*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cohen, S. (1993). Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial. In E. Mc Laughlin, J. Muncie and G. Hughes (Eds.), *Criminological perspectives: Essential readings*, (pp. 542-560). London: Sage Publications.
- Cvajner, M., & Sciortino, G. (2010). A tale of networks and policies: Prolegomena to an analysis of irregular migration careers and their developmental paths. *Population, Space and Place*, 16, 213 - 225.
- Decorte, T, & Zaitch, D. (2009). *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Leuven / Den Haag: Acco
- Dokters van de Wereld (2009). *Eindpublicatie MEDOC project: Niet Vergeten*. Amsterdam: Dokters van de Wereld
- Dokters van de wereld & Huma (2010). *Rapport : Hebben ongedocumenteerde asielzoekers toegang tot gezondheidszorg in de EU?* Amsterdam: Huma Netwerk
- Ederveen, R. (2011). Minister Leers' implementatie van de Terugkeerrichtlijn en sanctionering van illegaal verblijf. *Vluchtelingenwerk: Asiel en migrantenrecht*, 2, 1, 16-19.
- Engbersen, G., van der Leun, J., Staring, R., & Kehla, J. (1999). *De ongekende stad 2. Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam/Meppel: Boom.
- Engbersen, G., Staring, R., van der Leun, J., de Boom, J., van der Heijden, P., & Cruif, M. (2002). *Illegale vreemdelingen in Nederland: Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*. Rotterdam: RISBO Contractresearch BV/ Erasmus Universiteit.
- Engbersen, G., & van der Leun, J. (2001). 'The social construction of illegality and criminality'. In: *European Journal on Criminal Policy and Research*, 51-70.
- Engbersen, G., & Broeders, D.(2009). The State versus the Alien: Immigration Control and Strategies of Irregular Migrants. *West European Politics*, 32, 5, pp. 867-885.
- Fassin, D. (2005). Compassion and Repression: The Moral Economy of Immigration Policies in France. *Cultural Anthropology*, 20, 3, pp. 362-387.
- Ferrell, J., Hayward K., & Young, J. (2008). *Cultural criminology: An invitation*. London: Sage Publications.
- Furedi, F. (2006). *Culture of fear revisited: Risk-taking and the Morality of low Expectations*. London: Continuum Books.
- Garland, D. (1996). The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society. *British Journal of Criminology*, 36, 4, 445-471.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.

- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *The American Journal of Sociology*, 78, 6, pp. 1360-1380.
- Heijden, P. van der, Gils, G. van, Cruijff, M., & Hessen, D. *Een schatting van het aantal in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen in 2005*. In opdracht van het Ministerie van Justitie 2006-2, Utrecht: IOPS & University Utrecht.
- Hollway, W., & Jefferson, T. (1997). The risk society in anger or anxiety: Situating fear of crime. In E. Mc Laughlin, J. Muncie and G. Hughes (Eds.), *Criminological perspectives: Essential readings*, (pp. 570-578). London: Sage Publications
- Kox, M. (2010). *Het leven gaat door: Een onderzoek naar de effecten van het illegalenbeleid op het leven van uitgeprocedeerde asielzoekers in Utrecht*. Utrecht: Stichting LOS.
- Kromhout, M.H.C., Wubs, H., & Beenackers, E.M.Th, (2008). *Illegaal verblijf in Nederland: Een Literatuuronderzoek*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie.
- Leerkes, A. (2009). *Illegal residence and public safety in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Massey, J., Arango, G., Hugo, A., & Kouaouci, A. (1993). Theories of international migration. *Population and Development Review*, 19, 3, 431-443.
- Massey, D.S., & Espinosa, K.E. (1997). What's driving Mexico-US migration? A theoretical, empirical and political analysis. *The American Journal of Sociology*, 102, 939-999.
- Mazzucato, V. (2000). *Transnational networks and the creation of local economies: Economical Principals and institutions of Ghanaian migrants at home and abroad*. Amsterdam: Vrije Universiteit / Universiteit van Amsterdam
- Mazzucato, V. (2009). Informal Insurance Arrangements in Ghanaian Migrants' Transnational Networks: The Role of Reverse Remittances and Geographic Proximity. *World Development* 37, 6, 1105-1115
- McLafferty, I. (2004). Focus group interviews as a data collecting strategy. *Journal of advanced nursing*, 48, 2, 187-194
- Oude Breuil (2011). Alles stroomt...? Over 'cultuur' in de culturele criminologie. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 1, 0, pp. 18-33.
- Park, R., McKenzie, R.D., & Burgess, E.W., (1925). *The city: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. Chicago: University of Chicago Press.
- Portes, A., & Rumbaut, R.G. (1990). *Immigrant America: A portrait*. Berkely: University California Press.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origin and applications in modern society. *Annual Review of Sociology*, 24, pp. 1-24.
- Rusinovic, K., Leun, J. van der, Chessa, T., Weltevrede, A., Engbersen, G., & Vos. (2002). *Nieuwe vangnetten in de samenleving: Over problemen en dilemma's in de opvang van kwetsbare groepen*. Rotterdam: Risbo.
- Schinkel, W. (2009). 'Illegal Aliens' and the State, or: Bare Bodies vs the Zombie. *International Sociology*, 24 (6), 779-806.
- Siegel, D., Gemert, F. van, & van Bovenkerk, F. (2008). *Culture Criminologie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Simmel, G. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. Translated ed. By K.H. Wolff. New York: Free Press. [Duits Origineel, 1908]
- Staring, R. (2001). *Reizen onder regie: Het Migratieproces van Illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Staring, R., Beckers, R., & Roks, J. (2009). *Mondiaal wonen: Een voorstudie naar de (juridische) mogelijkheden voor woningcorporaties om vreemdelingen zonder verblijfsdocumenten te huisvesten*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Súarez-Orozco, M. M. (2005). Right moves? Immigration, Globalization, Utopia and Dystopia. In M.M. Suárez-Orozco, et al. (eds), *The New Immigration*, New York: Routledge, pp. 3-19
- Stichting LOS (Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt). *Projectvoorstel Migrantengroepen en Ongedocumenteerde hulpvragers*. Utrecht: Stichting LOS.
- Van Dijk, D. (2005). *Het asielbeleid van de Europese Unie: een veiligheidskwestie: een discoursanalytische studie naar de constructie van een gemeenschappelijke asielprocedure in Europa*. Universiteit Antwerpen: niet uitgegeven.
- Van der Leun, J. (2001) *Looking for loopholes: Proceses of incorporation of illegal immigrants in*

- the Netherlands*. Rotterdam: Proefschrift Erasmus Universiteit.
- Van der Leun, J. (2009). *Crimmigratie*. Apeldoorn/Antwerpen: Maklu
- Van der Pijl, Y., Raven, D., Brouwer, L., & Oude Breuil, B.C. (2009). *Antropologische vergezichten: Mondialisering, migratie en multiculturaliteit*. Amsterdam: Aksant Uitgeverij.
- Van der Valk, I. (1996). *Van Migratie naar Burgerschap: Twintig jaar Marokkaanse Arbeiders in Nederland*. Amsterdam: Instituut voor publiek en politiek.
- Van Meeteren, M. (2010). *Life without papers: Aspirations, incorporation and transnational activities of irregular migrants in the Low Countries*. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Van Gemert, F.H.M. (2002c). Moeizame Marokkaanse medewerking. Cultuur als verklaring voor methodologische obstakels. In: H. Houtman-Steenstra & J. Veenman (red.), *Interviewen in een multiculturele samenleving: problemen en oplossingen*. Assen: Van Gorcum.
- WODC (2011). *Schatting illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen 2009*. Utrecht: WODC & Ministerie van Veiligheid en Justitie
- Young, J. (1999). The exclusive society: Social exclusion, crime and difference in late modernity. In E. Mc Laughlin, J. Muncie and G. Hughes (Eds.), *Criminological perspectives: Essential readings* (pp. 561-570). London: Sage Publications.

TOPICLIST

ALGEMEEN

Leeftijd
Geboorteplaats respondent
Woonplaats
Werk

ORGANISATIE

Hulpverlening
Wie
Strong/weak ties
Hoe vaak
Waarom hulp geven? (motivatie)
Waarom (deze) hulp?
Waarom wel/niet/beetje helpen?
Hoe komt u aan de kennis?
Wat kost het je?
Wat levert het op?
Hoe verandert de hulp door de tijd?
Hoe pak je het aan als je er mee wilt stoppen?
Als je eenmaal hebt geholpen, wat doe je dan bij volgende vraag?

SOORTEN HULPVVRAGEN

Gezondheidszorg/ Onderdak /Eten/kleding /Arbeid/ Onderwijs/ Veiligheid/ Gezinsleven/
Verblijfsvergunning.

DOORVERWIJZEN

De organisatie helpt zelf
Doorverwijzen naar een advocaat
Doorverwijzen naar een andere organisatie
Er wordt niet geholpen

OBSTAKELS

Gebrek aan kennis van basisrechten
Gebrek aan mogelijkheden om te helpen
Gebrek aan middelen om te helpen
Gebrek aan perspectief
Angst hierover naar buiten te treden (stigma)?
Hoe lost u deze knelpunten op?

CRIMINALISERING

Klimaat in Nederland verandert; strafbaarstelling illegaliteit; van invloed?
Idee dat het strafbaar is
Etnische stigmatisering?
Hoe taboe is het onderwerp?